

Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar

Kisebbségek kisebbsége. A magyarországi roma genderkonstrukció
kirekesztettjeinek fenyegetett identitása és megküzdési stratégiái.

Géczy Dorottya

Tézisek

Témavezető:

Dr. habil. Bigazzi Sára

Pszichológia Doktori Iskola

Szociálpszichológia Program

2022

Bevezetés

Magyarországon a romák előítéletnek és diszkriminációnak vannak kitéve (Csepeli, Fábíán és Sik, 1998; Erős, Enyedi, Fábíán és Fleck, 1994 in Erős, 1998; Fábíán és Sik, 1996; FXB Center, 2014; Keresztes-Takács, 2017; KSH Munkaerőpiaci helyzetkép, 2018; Széll és Nagy, 2016; Társadalmi Konfliktusok Kutatóközpont, 2013, stb.), aminek következtében számos előítélet által okozott kisebbségi érzéssel kell szembesülniük, megküzdniük (Bokrétás & Bigazzi 2013; 2014; Bigazzi & Csertő, 2016). Ez által etnikai identitásuk mentén mindenképpen fenyegetettségnek vannak kitéve. Dolgozatomban azt kívánom bemutatni, mi van akkor, ha e fenyegetett etnikai identitás mellé még párosul egy gender-normától való eltérés, vagyis ha valaki nemi identitása és/vagy szexuális orientációja mentén is kisebbségi helyzetben találja magát.

Az ilyen típusú „halmozottan hátrányos helyzet” jelentőségére először az 1970-es 80-as évek feminista hullám kritikája világított rá (Crenshaw, 1989; 2001; Hooks & Lutz 1993; Hooks, 1989), miszerint a feminizmus ideológiája és követelése leginkább az amerikai fehér középosztálybeli nők értékeit és életkörülményeit veszik alapul, nem reflektál az amerikai kisebbségi nők helyzetére, mely sok esetben teljesen eltérő – akár kulturális alapon, akár lehetőségek területén. Ezzel párhuzamosan indult meg az 1970-es években a gender studies virágzása (Beauvoir 1969; Butler, 1990; 2006; Foucault, 1996; Rosaldo & Lamphere 1974; Ortner, 1972; 1974, Moore, 1988; MacCormack & Strathern 1980; Ortner & Whitehead 1981; Naffine, 1990; Firestone, 1970; Faludi, 1991, stb.) - mely áthatóan hatott a társadalomtudománytól kezdve a pszichológián keresztül a jogtudományokra egyaránt-, s így fókuszba helyeződött a nők és férfiak közötti társadalmi különbségektől kezdve az LMBTQ+ emberek identitásán át az interszekcionalitás fogalma is, mely pontosan e többszörös kisebbségi helyzet válságával hivatott foglalkozni.

Disszertáció célkitűzése

Doktori disszertációm célja a (többszörös) kisebbségi identitás (többdimenziós) fenyegetettségének vizsgálata. A roma kisebbség reprezentációja leginkább a nem roma többségi társadalom által definiált, e mentén kínál azonosulási kereteket a romák számára is. Sok kutatás szól arról, hogy e reprezentáció negatív és előítélettel telített. A

kisebbségek fenyegetettséggel való megküzdésének szakirodalma rámutat arra a jelenségre is, amelyben a kisebbség az előítélet okozta fenyegetettséggel úgy küzd meg, hogy csoporton belül homogenizál, a (belső) normától való egyéni eltérést nem engedheti meg magának, akár szankcionálja (Tajfel, 1981). Ez a kisebbségen belüli normativitás magába foglalhatja a heteronormativitást is, mely egyszerre jelöli a bináris nemi felfogást és a heteroszexualitást mint a normálisként elfogadott szexuális orientációt, ami identitásfenyegető lehet azon csoporttagok számára, akik öndefiníciójukban nem illeszkednek e csoporton belüli normatív felfogásba.

Disszertáció felépítése

A dolgozat első fele szakirodalmi áttekintés, melyben megkísérlem a szociális reprezentáció elméletet az identitás elmélettel összekapcsolni, kiemelve a többségi, hatalmon lévő csoportok által megkonstruált tartalmak és értékek identitás behatároló jellegét. E megközelítéshez olyan dinamikus fogalmak társulnak, mint a kisebbségi identitás, interszekcionalizmus, illetve fenyegetettség. Ezt követően röviden felvázolom a kultúra fogalmi meghatározásait, kutatóként elköteleződve valamely irányzat mellett. Szót ejtek a nemi szerep és nemi identitás társadalmi befolyásoltságról, kitérve a Magyarországon végbemenő társadalmi változások által okozta feszültségekre, problémákra, és bemutatom a romák gender-konstrukciójának kialakulását, gyökereit, jelen helyzetét. Végezetül a hazai cigányság identitás kérdéseit tárgyalom különböző már meglévő hazai kutatások tükrében.

Az elméleti részt követően 3 egymást kiegészítő kutatás kerül bemutatásra. Az első egy exploratív összehasonlító kutatás (N=288), melyben arra voltunk kíváncsiak, hogy mit jelent nőnek és férfinak lenni, és hogy a nem konstrukciója milyen viszonyban állhat a kisebbségi/többségi identitás dinamikákkal romák és nem-romák körében Magyarországon, illetve ezek hogyan fonódnak össze olyan demográfiai változókkal, mint a szocioökonómiai-státusz, az iskolai végzettség, a lakóhely típusa, a bevétel, a szubjektív jóllét és a foglalkozás.

A kérdőívünket egy fókuszcsoportos vizsgálat követte, melyben 5 fókuszcsoportban Baranya megyében magukat romának valló (N=43, férfi=21, nő=22, átlagéletkor=34,3) középiskolás, egyetemista, városi dolgozó, megyeszékhelyen dolgozó

és szegregált településen élő romákkal beszélgettünk házasságról, nemi szerepekről, továbbtanulásról, előítéletről, vallásról, és különböző más felmerülő értékekről.

Az utolsó kutatásban félig strukturált mélyinterjúkban tártam fel (N=6) magukat romának és LMBTQ+ személynek valló alanyok nemi identitás és szexuális orientációjuk szöveg szintű konstrukcióját. A kérdések a válaszadók roma/cigány identitására, szexuális orientációjának/nemi identitásának történetére, megélésének lehetőségeire, fogadtatására, következményeire, illetve e két identitás összeegyeztetésére, konfliktusára, megélésére irányultak.

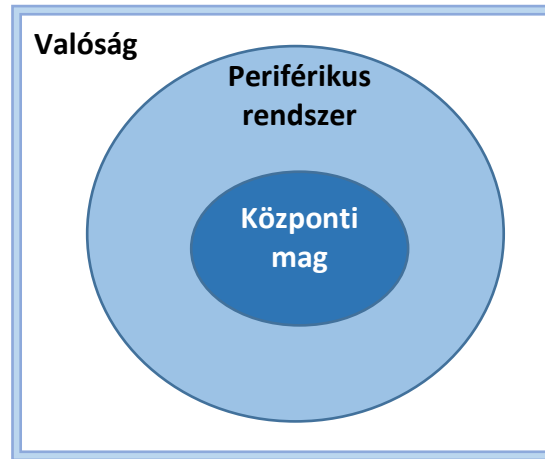
Elméleti háttér

Szociális reprezentáció

A szociális reprezentáció rendeltetése, hogy az ismeretlen ismerőssé tegye, és a régi tudástartalmak és új tudástartalmak közötti átmenetet és integrációs lehetőséget biztosítsa. Ezen kívül 4 alapvető funkcióval bír (Bonardi, C. & Roussiau, N.; 1999): *1, Informatív funkció*: megmutatja, értelmezi, magyarázza a valóságot, ezáltal segíti a viszonyulást és a viselkedést. *2, Irányító funkció*: képes orientálni az egyént vagy a csoportot a társadalmi szokások, az elfogadott norma és a mindennapi élet diskurzusai felé. *3, Identitás funkció*: a valóság értelmezésének hasonlósága vagy különbözősége egy társadalmon vagy csoporton belül nagyban függ a társadalom vagy csoport tagjai közötti kohézió erejétől és a valóságértelmezéssel kapcsolatos konszenzus erejétől. Ha egy csoport valóságértelmezésében erős a konszenzus, a csoportkohézió ereje is megnő, és fordítva: ha a csoportkohézió erős, akkor a valóságértelmezés konszenzusos megegyezésére is nagyobb az esély. *4, Magyarázó funkció*: megmagyarázza a társadalmi élet mindennapi szabályait, szokásait.

A szociális reprezentáció strukturális felépítésében 2 elemre bontható, ez a figuratív/központi mag és a periférikus rendszer (Abric, 1993, 1994a; 1994b; Flament, 1994).

1. *Ábra: A szociális reprezentáció struktúrája*

Forrás: saját ábra

A figuratív/központi mag nagyon mély történelmi és társadalmi gyökerekkel rendelkezik. Ez az ún. központi rendszer a kollektív alap egy társadalom/kultúra/csoport valóságértelmezésében. Ez a stabilizáló, szervező rendszer a csoporttagok által konszenzus és a csoport számára meghatározó fontos értékek mentén formálódott, így az elfogadottsága és beágyazottsága nagyon erős – vagyis a megváltoztathatósága szinte lehetetlen. A központi magba minőségi és mennyiségi mutatók mentén kerülnek be az elemek. Előbbi a konszenzus mértékétől függ, utóbbi az adott elem szükségességének mértéke által befolyásolt (Flament, 1994). Ezzel szemben a periférikus rendszer jóval rugalmasabb képződmény, ami a konkrét valóság és a központi mag között helyezkedik el. Ebben van lehetőség az egyéni értelmezések különbözőségének, és a társadalmi változásokhoz való alkalmazkodásnak. Fő funkciói a védelem, adaptálódás és rugalmasság.

A szociális reprezentációk átalakulására vonatkozóan Abric (1994) három szintet különböztet meg: 1, *Rezisztens átalakulás*: olyan elemek kerülnek a reprezentációba, amik a régi elemeknek ellentmondanak, az ezzel való megküzdés pedig védekező mechanizmusokat hívhat elő olyan módon, hogy a periférikus rendszerben megjelenő idegen sémákat a rendszer racionalizálni próbálja a már meglévő elemekkel (Flament, 1994) 2, *Progresszív átalakulás*: ebben az esetben nincsenek teljes ellentmondásban az új és a régi elemek, úgyhogy egy lassú folyamatként végbemehet az új elemek

integrálásra és ezáltal a régi reprezentáció átformálása, a központi mag osztódása nélkül 3, *Brutális átalakulás*: az ily módon történő változás úgy következik be, hogy olyan elemek/szokások szivárognak be a mindennapi élet, azaz a valóság színterébe, ami alapjaiban kérdőjelezi meg a központi mag tartalmát vagy értékét. Ilyen esetben, ha az új elemek/szokások fontossá válnak a csoport számára és fennmaradnak, kezdetét veszi a központi mag átalakulása.

A szociális reprezentáció a tudás alakításának, kialakításának, átalaktíásának a folyamata. Egy csoport/kultúra/társadalom interakciók és kommunikáció révén képes jelentésekkel és tartalmakkal, értékekkel feltölteni a körülöttük lévő világ konkrét és absztrakt elemeit, tárgyakat, intézményeket, emberek csoportjait (Moscovici 1961; Jochelovich 1996 ; Wagner, 1998). Ebből következik, hogy tudásunk a világról, melyben élünk, azaz a reprezentációink mélyen gyökereznek abban a társadalmi kontextusban, melyben létrejöttek. A társadalmi kontextus vagy társadalmi tér egyfelől objektív, magába foglal történelmi, politikai, gazdasági kereteket, hatalmi viszonyokat, ezekhez fűződő konszenzuális és nem megkérdőjelezett jelentéseket, melyek erősen befolyásolják a társadalom tagjainak reprezentációs lehetőségeit. Másfelől szubjektív, vagyis egyének képesek különböző fokon hatni a reprezentációk jelentéseire, tehát nem abszolútak, hanem átjárhatóak és módosíthatóak.

Egy társadalomban/kultúrában/csoportban a reprezentációk 3 féle módon szerveződhetnek (Moscovici, 1988). *Hegemonikus reprezentációk*: jelentéseik erős konszenzuson alapulnak, közösek egy adott csoportban, minden szimbolikus és affektív cselekvést irányítanak, és stabilak. *Emancipált reprezentációk*: egy kontextusban élő különböző csoportok különféle reprezentációkkal rendelkeznek egy vagy több jelenséggel kapcsolatban. Ezek függetlenek egymástól és kiegészítik egymást, mert a különböző csoportok között cserélt és megosztott különböző értelmezésekből jönnek létre. *Polemikus reprezentációk*: társadalmi konfliktusra épülnek, a tudások, reprezentációk e konfliktusba ágyazódnak, gyakran azzal a céllal, hogy e konfliktus fenntartsák, gyakran eltérő érdekeket képviselő csoportok érdekeit szolgáló tudásai. A különböző csoport identitások a csoportok közötti konfliktusból erednek.

A szociális reprezentáció kölcsönös kapcsolat meglétét tételezi fel az egyén és társadalom között. Az egyén pszichológiai folyamatai elválaszthatatlanok tudásának tartalmától (reprezentációitól), mely tartalmak társadalmi kontextusban jönnek létre, szerveződnek és maradnak fenn. Személyes és szociális identitásunk egyaránt közvetítve vannak számunkra reprezentációink által (Breakwell, 2015; Duveen, 1993; Jochelovich,

1996; Bigazzi, 2015). S ebben gyökerezik az egyén és társadalom dualizmusa, hiszen ezen reprezentációk egyszerre objektívek – kulturális, történelmi, politikai, hatalmi viszonyrendszereket zárnak magukba, melyek az egyének és csoportok gondolkodására, viselkedésére, kommunikációjára kényszerítően hatnak, megváltoztatásuk ilyen szempontból erősen korlátozott. Ugyanakkor szubjektív is, mivel az emberek közötti állandó interakcióban formálódhat, változhat, új elemekkel bővíthet, vagy régi elemektől szabadulhat (Jovchelovitch, 1996). Egy reprezentáció addig működőképes, míg felül nem íródik egy olyan reprezentációval, ami sokkal áthatóbban képes értelmezni az adott jelenséget (Wagner, 1998).

Fontos hangsúlyozni, hogy a reprezentációk megkonstruálásának lehetőségében – azaz a diskurzusban való részvételben – hatalmas különbségek lehetnek a csoportok lehetőségét illetően, melyet a hatalomból való részesülésük befolyásol. Ha a hatalom reprezentációkra mért hatását figyelembe vesszük, akkor megérthetjük, hogy a kisebbségben lévő csoportok reprezentációja gyakran kívülről konstruálódik. Ez a továbbiakban – párbeszéd nélkül – készen kapott identitáselemek és tartalmak elfogadására kényszeríti az egyéneket, mely meghatározza az intra és interpszichikus mechanizmusokat, a csoportok közötti viszonyokat és a szubjektív éértelmezést (Billig, 1991; Howarth, 2004; 2006; Andreouli, 2010; Bigazzi, 2015).

Identitás

Dolgozatomban az interakcionista iskola identitás felfogását veszem alapul (Blumer, 1969; Krappman, 1980; Mead, 1934), ami az identitást olyan pszichikus képződménynek tekinti, mely az egyénnek tartalmilag jól definiálható pozíciót biztosít a szociális rendszer bonyolult hierarchiájában, és feltételez egy állandó oda-vissza ható kölcsönös kapcsolatot az egyén és mások, illetve a társadalom és identitás között. Az alap kiindulás tehát, hogy identitásunk elképzelhetetlen társas/társadalmi meghatározottság és beágyazottság nélkül. Az én másokkal való interakciók mentén konstruálódik (Mead, 1934; Goffman, 1959; Baldwin, 1894), mely által különböző szerepeket (Linton, 1971; Csepeli, 2014; Banton, 1965), pozíciókat (Howarth, 2000; Andreouli, 2010) értékeket (Breakwell, 1986) tesz magáévá önként, vagy aggatnak rá külső nyomásra (Harré & Langenhove, 1999; Leman & Duveen, 1999; Phoenix & Howarth & Philongene, 2016; Howarth, 2000), melyben egyrészt személyes identitása (Erikson, 1968; Marcia, 1994), másrészt csoport hovatartozása, vagyis szociális identitása is realizálódik (Tajfel, 1981;

Tajfel és Turner, 1979). Ebből következik, hogy az identitás maga is egy reprezentáció (Howarth, 2000; Jovchelovitch, 1996), melyhez kollektív (nemzeti, etnikai, kulturális, stb.) tudások, történetek és elbeszélések (Halbwachs, 1925; Bartlett, 1985; Assmann, 1999; László, 1999) mentén lehetséges kapcsolódni.

Kisebbségi identitás

Dolgozatomban a kisebbségi lét-értelmezésem az a hátrányos vagy a többséghez mérten megkülönböztetett helyzet, mely leginkább a többség attitűdje által determinált (pl. Wagley & Harris, 1958; Simpson & Yinger, 1986), vagyis ahogy Tajfel (1981) fogalmaz: a kisebbség olyan emberek csoportja, akik a külvilág bizonyos attitűdjeinek és kezelésmódjának a fogadó felén áll. Vagyis a kisebbségi lét a csoportközi viszonyokban és a társas összehasonlítás folyamatában töltődik meg tartalommal és értékekkel (Brewer & Pickett, 2006). Ezekre a külsőleg, többségi társadalom felől kapott – gyakran negatív – ingerekre a kisebbség különbözőképpen reagálhat. Ilyenek például a *bezárás*, aminek következtében felértékelődik a saját közösség kultúrája, hagyománya, „mássága”, s ezeknek mély tisztelete (Hegedűs, 1996; Bakony, 2009). Ez a bezárás nyilvánvalóan nehezíti az asszimilációs és akkulturációs késztetéseket, illetve befolyásolja az etnikai identitáskeresés idejét is azoknál, akiknek valamilyen oknál fogva megváltozik az értékrendszerük és gondolkodásmódjuk saját kisebbségi közösségükhöz, csoportjukhoz képest. Vagy történhet a többségi társadalom/csoport által egy *kényszer asszimiláció*: ami az etnikai (vagy más kisebbségi) identitás nyilvános feladását követeli. És megjelenhet a *krízis, marginalizálódott identitásként*: mikor egyik csoporttal sem azonosul az egyén – ez esetben gyakran beszélhetünk párhuzamosan *gyökértelenség szindrómáról* (Pataki, 1989) is, mikor az egyén képtelen az önmeghatározásra, állandó ambivalencia-élménye van.

Identitás fenyegetettség és megküzdések

Breakwell (Breakwell 1986; 1993; 2010; 2015) identitás folyamatelméletében kifejti, hogy maga az identitás - legyen az egyéni vagy szociális - is rendelkezik tartalmi és érték mezővel, mely a társadalom által megkonstruált reprezentációkban gyökerezik. A szociális reprezentációk egyrészt megalapozzák a lehetséges/elképzelhető elemek univerzumát, és megállapítják az egyes elemek, végső soron az identitás értékét. Másrészt

a szociális reprezentációk határozzák meg azt a kommunikációs keretet és formát, melyen keresztül az egyén képes identitását kifejezni, illetve utat enged a társadalmi befolyás és nyomás számára (Breakell 2010; 2015; Duveen, 2000; Andreouli, 2010). Identitás fenyegetettségéről Breakell (1986; 1993) elméletére támaszkodva akkor beszélhetünk, amikor az identitás folyamatok (asszimiláció, alkalmazkodás, értékelés) valamilyen okból kifolyólag nem tudnak alkalmazkodni az identitás vezérelveihez (kontinuitás, egyediség, énhatékonyság, önbecsülés). A fenyegetés eredete lehet külső és belső. Belső fenyegetettség, amikor az egyén megpróbálja megváltoztatni saját helyét a társadalmi mátrixban egy bizonyos elv alapján, ami ellentmond egy másik identitás elvnek. Külső fenyegetés, ha egy változás a társadalmi kontextusban, például kötelezettségből megváltozott szerepvállalás vagy az elfoglalt szerep társadalmi újraértékelése során olyan identitásváltozást követel, amely ellentmond egy vagy több alapelvnek. Az is fenyegetően hat egy identitásra, ha a társadalomban uralkodó szociális reprezentáció egy egyént vagy csoportot olyan tartalmakkal és értékekkel ruház fel, mellyel az egyén vagy csoport képtelen azonosulni. Az identitás szerves részét képezi, hogy mely szociális csoporthoz tartozónak gondoljuk magunkat. Ezáltal nem csupán az befolyásolja identitásunk alakulását, hogy mi hogyan látjuk saját magunkat, hanem az is, ahogyan mások vélekednek rólunk - vagy a csoportról, amelyhez tartozunk (Howarth, 2002). Ennek megfelelően adott csoportról kialakított sztereotípiák hasonlóan fenyegetően hatnak a csoporttagokra.

Breakwell (1986; 1993) 3 szinten különbözteti meg az identitás fenyegetettségre adott válaszokat: *Intrapszichikus szinten* az egyén megküzdése nem nyilvánul meg társadalmi aktivitásban, hanem belső, kognitív és érzelmi működését érintik (Erős, 2001). *Az interperszonális stratégiák* aktív, szociális folyamatokban megnyilvánuló háritó, alkufolyamatok. Négy ilyen folyamatot különíthetünk el. *Behódolás*: a fenyegetett személy felismeri az előírásokat, elvárásokat, amelyeket a környezete táplál felé, és megpróbál maradéktalanul eleget tenni azoknak. Ha sikerül megfelelnie a szociális sztereotípiáknak, akkor könnyebben fog sikerülni az adaptív alkalmazkodás is. Azonban ez a fajta megküzdés, a külső elvárásoknak való megfelelés gyakran megegyezik az alárendelt pozíció felvételével. *Passing*: egyfajta észrevétlenné válást jelöl, oly módon, hogy a fenyegetett egyén elhagyja csoportját és egy magasabb presztízű csoportba lép át. Azonban ez a folyamat sokszor, például a stigmatizációk következtében nem kivitelezhető. *Izoláció/ elszigetelődés*: passzív stratégia, mely során az egyén próbálja minimálisra csökkenteni a fenyegetettség hatását, még pedig úgy, hogy elszigeteli magát

a környezetétől. Azt azonban fontos megemlíteni, hogy ez minden esetben csak időszakos megoldást nyújt. *Negativizmus*: az egyén tagadja a felé érkező sztereotíp stigmákat és direkt konfrontálódást mutat. Azzal, hogy ezeket a stigmatizációkat negálja, tagadja az egyén, védi pozitív önbecsülését és identitásának a folytonosságát is. *Csoportközi szinten* megnyilvánuló folyamatok esetén a társas versengés, alá-fölrendelt viszonyrendszer megjelenése, sztereotíp, előítéletekkel teli megnyilvánulások a jellemzőek (Serdült, 2017).

Gender - Társadalmi nem

A gender studies fontos kutatási területe a nemek közti különbségek és egyenlőtlenségek, s ezek társadalmi kontextusban való magyarázata (Sidanius & Pratto, 2005; Jost & Kay, 2003). Például a szociális szerep elmélet (Eagly & Wood, 1999) a nemek közötti munkamegosztással magyarázza a fennálló társadalmi különbségeket. Eszerint a biológiai nemeknek megfelelően már létező különbségek miatt alakultak ki a gazdasági és társadalmi szerepek. A nők feladata volt egyfajta közösségi lét fenntartása, míg a férfiakhoz gazdasági, önérvényesítő és önfenntartó szerepek kapcsolódtak. A berögzült nemi sztereotípiák és reprezentációk fenntartva ezeket a különbségeket az interakciókra és viselkedésre hatással vannak. Nemekhez rendelt társadalmi szerepeknek megfelelően igyekeznek mind a nők, mind pedig a férfiak viselkedésükben és megjelenésükben is igazodni. Törekednek a megfelelő készségek és elvárt pszichológiai jellemzők elsajátítására.

Két markáns társadalmi változást kell megemlíteni, melyek erősen hatottak a nemi szerepekre hazánkban, ezek pedig a nők oktatásba és munkaerőpiacba való intenzív beáramlása. Ennek kezdete az I. ipari forradalom korára tehető, és azóta is folyamatosan növekvő tendenciát mutat (Andorka, 2003; Giddens, 2003; Koncz, 1987; Sullerot, 1971). Számos kutatás született ebben a témában, mely ezen a folyamatok nemi szerepekre gyakorolt hatását és következményeit taglalja (Schadt-Pótó, 2014; Schadt, 2005; Pongrácz & Molnár, 2011; Brannen, 2003; Nagy, 2001). Összességében elmondható, hogy mind két nem valamilyen formában áldozata ennek a változásnak (Voltz, 2007, Spéder, 2011, Hochschild, 1989, Nagy-Vicsek, 2006; Nagy, 2009; Nguyen 2005; 2006, Kovács 2007; 2017; Szabó, 2017; Nagy, 2007; Hymowitz & Schellhardt, 1986; Eagly & Carli, 2007a; 2007b, stb.)

A roma kultúra archaikus mívolta egy nagyon tradicionális nemi szerep-felfogást hív elő, melynek hagyományait egyes cigány csoportok – leginkább az oláh és gábor cigányok – a mai napig igyekeznek ápolni (Demsá, 2015). Ehhez az archaikus felfogáshoz tartoznak olyan elemek, melyek a nemek közötti egyenlőtlenséget erősítik (Rao, 1996; Bakó, 2009 ; Demsa, 2015; Durst, 2015 ; Neményi, 1999; Forray & Hegedűs, 2003; Vidovics, 2015). Ugyanakkor a társadalmi változásoknak köszönhetően a roma családokban a nem roma családokhoz hasonlóan – bár lassabban - a nemi szerepek, ezáltal pedig a családszerkezet átalakulása megy végbe (Janky, 2005, Sörös, 2016, Neményi, 1999, Boreczky, 2009). E lassabb változás oka a késői modernizáció, a roma hagyományok és a kisebbségi lét hármasság pillére (Janky, 2005). Ez nem a hagyományos cigány családkép eltűnését jelenti, hanem azt, hogy a cigány családmódelben párhuzamosan jelen van a tradicionális illetve a modern minta, úgynevezett hibriditás jellemző rá (Humán Contact, 2012).

Interszekcionalitás

Az interszekcionalista megközelítés szintén egyfajta dialogikus egymásra hatást feltételez egyén és társadalom összefüggésében, melyben az egyenlőtlenségi faktorok egymáshoz való viszonya és kapcsolata a vizsgálat célja, ami állandó változásban és dinamikában van, és befolyásolva vannak az individuum és a társadalmi/intézményi érától egyaránt (Hancock, 2007). Magát a fogalmat az afroamerikai feminista jogász, Kimberle Crenshaw (1991) vezette be, aki az interszekcionalitást egyfajta dimenziók közötti hídnak, metszetnek írta le, mely különféle egyenlőtlenségek (nem, faj, osztály, etnikum) kereszteződésében születik meg. Ezek az egyenlőtlenségek pedig összeadódnak, felerősítik egymást, halmozott hátrányt és nehézséget generálva.

Kutatási módszertanát tekintve McCall (2005) és Walby (2009) három kategóriát különböztetnek meg az interszekcionalista vizsgálódása kapcsán. *Intrakategórikus megközelítés*: a marginalizálódott csoport saját élményeit, tapasztalatait vesszük alapul. *Inerkategórikus megközelítés*: itt a kategóriák tartalmát, értékét, a hozzájuk fűződő társadalmi attitűdöket vesszük alapul (pl. büntetett előélet – etnikum). *Teljes interszekcionalitás*: rendszerközpontú személet, magát a társadalmi berendezkedést és intézményeket kell vizsgálni és elemezni. Jelen dolgozatban az intrakategórikus és az interkategorikus megközelítéseket alkalmaztam.

Hazánkban számos szociális/csoport identitás együttjárása indokolja az interszekcionalista perspektíva felőli vizsgálódást. Jelen dolgozat napjaink két legmarkánsabban előítélet által kikezdett, politikai, közéleti, társadalmi szintű elutasítással bíró (Takács és Szalma 2012; 2015; Gregor és Rédei, 2015; Géczy és Gergelics, 2020; Máté, 2018; Bigazzi, 2012; Orsós, 2019; Bogdán és trs, 2019; Nagy, 2007; Tóth, 2006; Csepeli, Fábán és Sik, 1998; Erős, Enyedi, Fábán és Fleck, 1994 in Erős, 1998; Fábán és Sik, 1996; FXB Center, 2014; Keresztes-Takács, 2017; KSH Munkaerőpiaci helyzetkép, 2018; Széll és Nagy, 2016; Társadalmi Konfliktusok Kutatóközpont, 2013, stb.) a roma LMBTQ+ identitást veszi górcső alá.

Kutatások¹

Első kutatás: Nemi reprezentációk egy nem és hovatartozás mentén rétegzett magyar mintán

Disszertációm első kutatása (N=288) a nemre vonatkozó reprezentációk feltérképezését szolgálta roma és nem-roma mintán, összevetve a reprezentációk mibenlétét egy sor demográfiai és szociális, egzisztenciális identitás fenyegetettség érintő kérdéssel.

Az alaptézis, hogy a világról alkotott tudásunk mélyen gyökerezik kulturális és társadalmi kontextusban, meghatározva gondolkodásunkat és identitásunkat. A nemi identitás, illetve a hozzá kapcsolódó szerepek is ugyanebben a közegben alakulnak ki. Identitásunk fenyegetetté válhat olyan tényezők által, melyek összeegyeztethetetlenek a magunkról előzetesen kialakított képünkről. Kutatásomban efféle, a nemi identitásra irányuló, reprezentációk szintjén fellépő kulturális különbségek feltérképezése volt a cél roma és nem-roma személyek között.

A vizsgálatban résztvevő személyek elsőként asszociációs háló feladatot töltöttek ki. A feladat során a „nő”, illetve „férfi” szavakra vonatkozóan kellett leírniuk azokat a szavakat, melyek eszükbe jutottak. Ezután következett a Multiple Threat and Prejudice Questionnaire (Bigazzi et al, 2019) kérdőív kitöltése. Emellett adatok kerültek rögzítésre

¹ Jelen tézisfüzet a kutatások eredményeit leíró, összegző jelleggel közli. Részletes ismertetés ábrákkal, idézetekkel a Disszertációban olvasható.

a kitöltők neme, életkora, állampolgársága, etnikuma, kisebbségi csoporthoz való tartozásáról. Illetve meg kellett adniuk lakóhelyük típusát, és legmagasabb iskolai végzettségüket. Arra vonatkozóan is választ adtak, hogy mennyi pénzből élnek havonta, és meg kellett ítélniük anyagi helyzetüket is.

MTPQ

A kitöltők legmagasabb iskolai végzettség alapján 6 csoportba sorolhatók: 8 általános iskolai végzettség alatt (N=7), 8 általános iskolai végzettséggel rendelkezők (N=91), szakiskola (N=20), szakközépiskola (N=23), gimnázium (N=74), főiskola vagy egyetem (N=73). A nem-roma és roma kitöltők között a legmagasabb iskolai végzettség szerint különbség mutatkozott: a nem-roma kitöltők iskolai végzettsége szignifikánsan magasabb a romákhoz képest (U=5408,5; $p<0,005$). A havonta rendelkezésre álló pénzt illetően a nem-roma személyek 36, 2%-a százezer forintból, vagy az alatti pénzmennyiségből él; 46,1%-uk százezer és háromszázezer, vagy az feletti pénzösszegekből gazdálkodik. A kitöltők 17,8%-a pedig nem volt hajlandó válaszolni erre a kérdésre. A romák 80,8%-a él havi százezer, vagy kevesebb pénzből; 17,6%-uk százezer és háromszázezer forint közötti, vagy az feletti pénzmennyiséggel gazdálkodik. A roma kitöltők 1,5%-a nem adott erre vonatkozóan választ. Mann-whitney elemzéssel a csoportokat összehasonlítva is megmutatkozik a különbség: a roma személyeknek kevesebb pénz áll rendelkezésére a havi megélhetéshez (U=4460,5; $p<0,05$). A romák szignifikánsan rosszabbnak ítélték meg anyagi helyzetüket a nem-romákhoz képest (U=769,5; $p<0,05$). Az MTPQ egzisztenciális identitásfenyegetettség dimenziójában szintén szignifikáns a különbség a csoportok között (U=8029; $p<0,05$), amelyben a roma személyek pontszáma magasabb (medián=4,3; IQR=3,25; nem-romák: medián=4; IQR=2,833).

A következő eredményeket kaptuk a nem tradicionális értelmezésére vonatkozóan: a férfiak sztereotipikusabbak, mint a nők (U= 6475; $p=0,000$). Akik dolgoznak, kevésbé sztereotípek, mint azok, akik nem (U=8544,0 ; $p=0,011$). A romák valamivel sztereotípebbek, mint a nem-romák (U= 8610; $p=0,014$). A magasabb fizetéssel rendelkezők kevésbé sztereotipikusak, mint az alacsonyabb fizetéssel rendelkezők (U=1543; $p=0,031$ / U=625,5; $p=0,013$). Akik a fővárosban élnek, azok kevésbé sztereotípebbek, mint azok, akik városban vagy faluban élnek (U=356,0; $p= 0,00$

U=443,5; p=0,00). A 8 általános végzettséggel rendelkezők sztereotíppabbak, mint a középiskolát és egyetemet végzettek (U= 2002; p= 0,000/ U= 1465; p=0,000). Összességében láthatjuk, hogy a nem, etnikum, munkaviszony, iskolai végzettség, fizetés és lakóhely azok a tényezők, amelyek kapcsolatban állnak a nemek tradicionális módon való értelmezésével.

A nemi identitásfenyegetettséggel az iskolai végzettség és lakóhely típusa áll kapcsolatban, oly módon, hogy minél nagyobb városban él valaki, annál kevésbé érzi a nemi identitását fenyegetettnek, és ugyanez elmondható a magas iskolai végzettség összefüggésében is.

1. Táblázat: Nemi identitásfenyegetettségbeli különbségek demográfiai tényezők alapján

VÁLTOZÓK	Csoport_1	Csoport_2	Csoport_3	SIGN
ISKOLÁZOTTSÁG	8 általános M=6,3 IQR=2,333	Egyetem M=5,3 IQR=3,083		U=2464,5;p=0,004
LAKÓHELY TÍPUS	Falu M=6,3 IQR=2,67	Város M=6,0 IQR=2,0	Főváros M=3,333 IQR=3,75	Csoport_1-Csoport_3: U= 261,5 p< 0,001 Csoport_2-Csoport_3: U=248,5 p<0,001

(Saját szerkesztés)

A település viszonylatában a falu-város különbsége a nemi identitásfenyegetettség kapcsán - úgy gondoljuk - azzal magyarázható, hogy az ilyen közösségek jóval tradicionálisabban gondolkodnak a nemi szerepekről, ezért sokkal szigorúbb elvárásokat fogalmaznak meg a nőkkel és férfiakkal szemben, aminek a teljesítése a különböző társadalmi változásoknak köszönhetően már nehezebben kivitelezhető. Emellett a város biztosítani tud a “másoknak” és “eltérőknek” egyfajta láthatatlanságot egy falusi miliővel szemben.

Az iskolai végzettség és nemi identitásfenyegetettség viszonylatában spekulatíván azt mondhatjuk, hogy a világról való tudás minősége, illetve a környezethez való függetlenebb viszonyulás az, ami “felvértézi” az egyént saját nemi identitásának szabadabb megélésére.

Asszociációk

Kutatásom elemzéséhez az IRaMuTeQ 0.7 alpha 2 verzióját használtam (Interface de R pour les Analyses Multidimensionnelles de Textes et de Questionnaires), egy francia fejlesztésű szövegelemző programot, mely képes a klasszikus lexikai elemzéseken túl a szavak frekvenciáit (szófelhő) (Vizeu Camargo és Justo, 2013), kapcsolódásait (szógráf, kapcsolódási kritérium) (Marchand és Ratinaud, 2011), és a hypergeometrikus törvényeit (korreláció, χ^2) is feltárni (Saafa & Housni & Bédard, 2017). Dolgozatomban megvizsgáltam az össz mintán a nő és a férfi szó szógráfjait, a két minta (roma és nem roma) asszociált szavainak a frekvenciáit, majd tovább bontva etnikum és nem alapján korrespondancia analízissel, χ^2 -próbával is górcső alá vettem az asszociációkat. Az eredmények a következők lettek:

1, Az össz mintán a nő reprezentációjában két markáns tartalmi egység van jelen, a szép nő, és a nő, aki anya: mindkettő erős társadalmi funkcióval rendelkező jelenség. A férfi szó reprezentációjában három tartalmi egység áll dinamikában, az apa és a munka szétfeszül, ezt a feszülést pedig az erő próbálja kiegyensúlyozni a maga szélsőségeivel. A munka a férfi-kép markáns része, ami inkább a fizikai erőhöz kapcsolódik, míg a női munka az otthonhoz, a láthatatlan munkához köthető, így fenntartva a kapcsolati hierarchiát.

2, A különbség a kultúrák mentén annyi, hogy a nem-roma válaszadók tulajdonságokban, családi szerepekben, egymáshoz köthető kapcsolati-relációkban gondolkodnak inkább, míg a roma válaszadók cselekvésekben, feladatokban. Különbség még, hogy a roma férfiaknál a családdal kapcsolatos szavak, szerepek is helyet kaptak, míg a nem-romáknál ezek nem jelentek meg. A nők a férfiakat kötik gyerekekkel, családdal kapcsolatos dolgokhoz, házimunkához viszont nem. Az, hogy az absztrakt, pszichológiai, érzelmi vonal erősebben van jelen a nem-romáknál, míg a romáknál a fizikai érásban való működésmódok a markánsabbak, egyértelműen magyarázható az élethelyzetek közti különbségekkel, amit az iskolai végzettséggel korreláló

asszociációk hasonlósága az etnikummal korreláló szavakkal jól tükröz. Mégis látni, hogy mennyiségileg és minőségileg van eltérés a kultúrákban.

2. Táblázat: Nő és férfi szóra adott asszociációk gyakorisága etnikumok szerinti bontásban

Nő szó frekvenciái etnikum alapján				Férfi szó frekvenciái etnikum alapján			
roma		nem-roma		roma		nem-roma	
anya	44	anya	88	munka	45	erő	79
főz	43	szépség	65	erő	41	apa	73
szépség	36	család	41	családfenntartó	37	munka	44
takarít	33	gyerek	36	apa	27	védelem	24
mos	30	házimunka	35	fávágás	20	biztonság	24
gyereknevelés	29	gondoskodás	33	bátor	14	család	22
házimunka	25	hiszti	26	védelem	12	sport	22
kedves	18	szeretet	26	szex	11	férj	21
feleség	16	feleség	24	gyereknevelés	11	családfenntartó	19
kitartó	16	hűség	22	gondoskodás	10	barátság	18
gondoskodás	15	kedves	22	pénz	9	bátor	18
család	14	divat	17	magabiztos	8	társ	14

gyerek	12	szerelem	16	okos	8	makacs	14
munka	11	főz	15	lusta	7	agresszió	12
okos	11	kitartó	15	társ	7	hűség	12
hiszti	10	munka	14	család	7	pénz	12
erő	10	erő	14	hűség	7	szerelem	11
hűség	10	szex	14	családfő	6	családfő	11

(Saját szerkesztés)

Második kutatás: Fókuszcsoporthoz vizsgálat roma válaszadókkal a diszkrimináció és megváltozott gender-értékek roma identitásba való integrációs kihívásaira vonatkozóan

Disszertációm második kutatása egy fókuszcsoporthoz vizsgálat volt. Kutatásunkban Baranya megyében magukat romának valló középiskolás, egyetemista, megye székhelyen lakó és dolgozó, városi és szegregált településen élő személyekkel beszélgettünk fókuszcsoporthoz módszerrel (N=43, férfi=21, nő=22, átlagéletkor=34,3).

A kutatás témájából adódóan azt a szakmai döntést hoztuk meg, hogy a megkérdezett férfiakkal és nőkkel külön vesszük fel a beszélgetéseket, hogy minél nyíltabb és őszintébb kommunikáció alakulhasson ki a csoportban. Így az 5 csoportot további 2 csoportra bontottuk. Úgy gondoltuk, hogy ezekről a témákról a nemi hovatartozás mentén való homogenizáció csoportokon belül elősegíti azt, hogy a résztvevők mélyebb tartalmakban, esetleg azok változásában megjelenő elemeket jelenítsenek meg a csoportos beszélgetés során. A nemhez tartozás társadalmi elvárásai és azok elemei részben konszenzuálisak lehetnek, így akár az esetleges változásokra való igény mélyebb dimenziói is könnyebben megjelenhetnek egy nem szerint homogenizált fókuszcsoporthoz beszélgetéseinek keretein belül. Így összesen 10 fókuszcsoporthoz került felvételre.

A fókuszcsoporthoz, ellentétben a csoportos interjúkkal, egy a csoporton belüli megvitatást és konszenzus pontok letételét igényli. Ehhez a folyamathoz a következő előre meghatározott témaköröket definiáltuk:

- 1, korai házasság versus továbbtanulás,
- 2, házimunka versus pénzkeresés,
- 3, válás és a válás felelőse,
- 4, homoszexualitás és transzneműség,
- 5, diszkrimináció,
- 6, társadalmi változások a cigányság, a munkavállalás és a nemi szerepek területén.

A beszélgetésekről felvételt készítettünk, melyhez a résztvevők hozzájárultak. A beszélgetésekről átirat készült, az anonimitás etikai feltételeit betartva a személy, helység és egyéb tulajdonneveket kódoltan jegyezve.

A beszélgetésekről felvételt készítettünk, melyhez a résztvevők hozzájárultak. A beszélgetésekről átirat készült, az anonimitás etikai feltételeit betartva a személy, helység és egyéb tulajdonneveket kódoltan jegyezve.

A fókuszcsoporthoz átiratait két féle módon elemeztem. Egyrészt kíváncsi voltam a fókuszcsoporthoz vezérfonala által felvázolt tematikák mentén adott válaszokra: ezeket a *Tartalmi elemzések* c. fejezetnél mutatom be. Másrészt érdekelték a társadalmi változások, különbségek, diverzitások, így az egyes csoportokon belüli eltéréseket, vitákat, egyetértéseket is megvizsgáltam *holisztikus tematikus* elemzéssel, melyről az azonos című fejezetben olvashatnak bővebben. Az adatok első elemzésében szeretném összességében felvázolni az egyes témakörök mentén folyó csoportos diskurzusban megjelenő tartalmakat. Ezeket a tartalmakat végül 3 fő téma köré csoportosítottam, amelyek a dolgozat szempontjából relevánsak:

1, Előítélettel kapcsolatos tapasztalatok: válaszadóim mindegyike élt már át élete során előítéletet roma származására vonatkozóan. Sokan már óvodás korban megtapasztalják intézményes keretek között a diszkriminációt, mások a munkaerőpiaci törekvéseikben élnek meg folyamatos elutasítást, és vannak, akik párkapcsolat keresésnél, lakásbérlésénél, vagy egyszerű, hétköznapi szituációkban, mint a buszozás, vásárlás, utcán sétálás közben tapasztalják meg az előítéletességet. Ezekre a negatív élményekre számos belső vagy külső megküzdési mód nyújthat valamilyen szintű oldást.

2, *Tradicionalis nemi szerep, heteronormativitás, homofóbia*: a legtöbb nemek között meghúzódó egyenlőtlenség valamilyen hagyományban, szokásban, illetve a szocioökonómiai státuszban horgonyozható le. Ezek a tradíciók kiveszőben, átalakulóban vannak, a romák szocioökonómiai státusz mutatói pedig egyes elemeket érintve szintén javuló tendenciát mutatnak - továbbtanulás, munkavállalás. Ezek alapján elképzelhető, hogy ezek a nemek közötti különbségek is átalakulnak a jövőben. A tradicionális nemi szerepekben való gondolkodás mögött meghúzódó érték vagy attitűd a heteronormativitás, mely sok esetben eredményezhet homofóbiát, transzfóbiát. A válaszadók e csoportokhoz fűződő attitűdjé nagyon sokszínű, de összességében inkább negatív és elutasító. Az egészen "enyhe" megjegyzéseken, viszonyulásokon keresztül - mint például a szájalom, a fizikai undorig terjed a skála. E viszonyulások mögött meghúzódó elemek a válaszadók szerint a vallásosság, a hagyományok és a tradicionális nemi szerep felfogás lehetnek.

3, *Azonosulások, ütközések*: A roma identitás értékei, tartalmi és mintái egyrészt valóban a többségi társadalom felől érkező, diszkurzív és interakcionista mechanizmusok révén formálódnak, másrészt, és talán erről kevesebb szó esik, a származási családban és közösségben. Az - felteszem - nem kérdés, hogy a többség felől érkező negatív és előítélet által stigmatizált tartalmak valós azonosulási nehézségeket és megküzdési stratégiákat hívnak elő és váltanak ki. Ám sok válaszadó fiatal számolt be olyan megváltozott értékkülönbségről, mely azt gondolom, szintén táptalaja lehet a roma identitási krízisnek. A beszélgetések során kiderült, hogy a fő értékütközés a generációk között az maga a nemi szerepekhez való viszonyulás. A nemi szerepekhez való viszonyulás - ahogy azt már a dolgozat során említettem - nagyban áthatja a roma kultúrát, különböző szokások és hagyományok kapcsán, melyek konfliktus forrásként szolgálhatnak.

A következő elemzési forma, a holisztikus tematikus elemzés, melynek lényege, hogy nem 1-1 csoportos interjú mély bugyraiba merülve elemzem a csoportdinamikát, hanem egyszerre, az általuk megjelenített tartalmakat a körjük szerveződő viták, konszenzuális jelentések és kompromisszumok mentén. A különböző fókuszcsoporthoz alanyai más-más élethelyzetből szólalnak meg, meglátásaik, tapasztalataik, attitűdjük eltérőek lehetnek a kor, nem, lakóhely, iskolai végzettség stb. alapján. Az elemzést is a fent említett szocioökonómiai státuszok és demográfiai tényezők mentén kívánom

abszolválni, mivel bizonyítást nyert más kutatásokban (Takács és Szalma 2012; 2015; Gregor és Rédei, 2015) és saját kérdőíves vizsgálatunkban is, hogy ezek meghatározó befolyással bírnak a nemi szerep felfogásra.

Ehhez egy táblázatban összesítem a dolgozat témájára fókuszáltan a lényegi tematikákat. A fókuszcsoporthoz jelölése a következők: a 1-essel jelölt a férfiak 2-sel jelölt a nők al csoportját takarja. A v = vita, k = konszenzus, 0 = nem említették az adott témát.

Ha a szociális reprezentáció modelljét tartjuk szem előtt, jó analógiát találhatunk a figuratív mag és beszélgetésekben megjelenő vitás és konszenzuális tartalmak megjelenésére, azaz konszenzuális tartalom az, ami a reprezentáció központi magját képezi, az adott tartalmi elemről az egyes résztvevők hasonlóan gondolkodnak, nem kerül vitára. Vitás tartalom az, ami a perifériális rendszer része, ahol új elemek jelenhetnek meg vagy épp a reprezentáció egy lehetséges változását fémjelzik. A nem említett részek lehetnek tabuk, vagy olyan tartalmak, amelyek fel sem merülnek a résztvevők tematizálásában, beszélgetésében.

3. Táblázat: Viták és konszenzusok tematikák szerint

Tematikák	Fókuszcsoporthoz									
	falu férfi	falu nő	város férfi	város nő	középisk. férfi	középisk. nő	egyetem nő	egyetem férfi	megye nő	megye férfi
korai házasság	k	k	k	k	v	k	k	k	v	k
továbbtanulás	k	k	k	k	k	k	k	k	k	k
munkamegosztás	v	k	k	k	v	v	k	k	k	v
nemi egyenlőtlenségek	v	k	k	v	v	v	k	k	v	k
hagyományok	k	k	k	k	0	0	0	0	0	k

válás	k	k	k	k	v	k	k	k	v	v
gender változás	k	k	k	k	k	k	k	k	k	k
identitás ütközések	0	0	0	0	0	0	k	0	0	0
homoszexualitás, transzneműség	v	k	k	k	k	v	k	k	k	k

(Saját szerkesztés)

Abszolút konszenzusos téma - egy csoportban sem képezte vita tárgyát - a továbbtanulás és a gender változás témaköre. Minden csoport minden alanya egyetértett azzal, hogy a továbbtanulás ma a roma társadalom szempontjából egy kardinálisan fontos kérdés, a felemelkedés és integráció kulcsa, a lehetőségek és elfogadás záloga. Azt gondolom, ehhez (is) szorosan kapcsolódik a gender változás, amivel szintén mindenki egyetértett, hogy van. A roma társadalomban is már van változás, a nemi egyenlő(bb)ség felé: nem háziasítanak már ki lányokat, akik dolgozhatnak, továbbtanulhatnak. Kitolódik a gyermekvállalás, kevesebb a vágyott és született gyermek, régi hagyományok, szokások eltűnedeznek. A hozzáállás ugyanakkor a továbbtanulás esetében pozitív, a társadalmi nemeket illetően ambivalens. A tradicionális(bba)n gondolkodó csoportoknál, alanyoknál megfigyelhető egyfajta minősítése, távolítása a megváltozott gondolkodású és életvitelt folytató fiataloknak, főleg lányoknak - ők szabadabbak, de lusták, nem tudnak főzni, gyereket nevelni, drogoznak, stb. Amikor egy hosszútávú változás elkezdődik, általában, és főleg a domináns pozícióban, vagy az eddigi normatív norma mentén élőkben a változás negatív aspektusai felerősödnek. Ez még jobban igaz, ha véleményüket mások, az ingroupba tartozók előtt kell kifejtteniük, továbbra is kötődve így a normához.

Polemikus témák - melyben 3-nál több csoportban volt vita - a munkamegosztás és a nemi egyenlőtlenségek. Természetesen e két téma között is rendkívül szoros összefüggés figyelhető meg, hiszen ahol alapvető viselkedést, cselekvést, életvitelt, lehetőségeket érintő igazságtalanságok, egyenlőtlenségek vannak az élet minden területén, ott nem kivétel a párkapcsolatban, házastársi viszonyban, otthoni munkamegosztásban történő feladatokban sem az igazságtalanság és egyenlőtlenség.

A munkamegosztás kapcsán az nem volt vitás kérdés, hogy a nők is menjenek dolgozni. A vitás kérdés az volt, hogy 1, a nőnek otthon van a helye, csak ha nincs más mód, a férfi nem tudja megteremteni a szükséges minimumot, akkor dolgozzon (Némi paradoxon figyelhető meg az előző, továbbtanulás témakörére visszakanyarodva: tehát a nő tanuljon, de ne dolgozzon?) vs. mindenképp dolgozzon, önmaga miatt 3, dolgozzon, de nem kereshet több pénzt, mint a férfi, mert a férfinek kell a dominánsnak lennie vs. mindegy ki mennyi pénzt keres, egy kasszán vannak. Otthoni munkamegosztás kapcsán már abban nem volt egyetértés, hogy ez közös, felosztandó feladat, vagy a házimunka "női princípium". Leginkább az idősebb nők gondolták, hogy ez csak a nők feladata (hagyományos roma értékrend, hogy a nő tisztán tartja az otthont, erre büszke, hogy ő milyen praktikákat tud erre vonatkozóan, büszke a főztjére, stb), az idősebb férfiak és a fiatal férfiak és a fiatalabb nők mind a munkamegosztás mellett tették le a voksukat - bár az esetek közti különbségek már közöttük is vitákat szült. Több verzió jött fel erre vonatkozóan: 1, mindenképp legyen megosztva minden körülmények között a házimunka - ez a jó párkapcsolatnak is az egyik alapja 2, ha a nő dolgozik vagy beteg, akkor vegye ki a férfi a részét belőle 3, amíg a nő dolgozik, osztoznak a feladatokon, amint gyereket szült, és otthon van, csak az ő dolga.

A némi egyenlőtlenségek mentén felmerülő viták két dimenziót érintenek: az egyik a párkapcsolatban, családban megjelenő dominancia kérdése - ki dönt, ki az erősebb -, a másik a ki mennyire szabad vagy a másiktól függő személy - pl. anyagilag. Ahogy azt fent említettem, valóban szorosan összefügg tehát a munkamegosztás témakörével. A párkapcsolati dominancia vitában nagyjából a következő álláspontok jelennek meg: 1, a férfi kell, hogy a domináns legyen 2, a háttérben valójában a nő a domináns (ezt idősebb roma nők említették, szintén hagyományos roma család szerkezetekre utalva), 3, egyenlőek a felek (fiatalok véleménye) 4, régen a férfi volt, ma már a nő az. A szabadság leginkább a nők szabadságát takarja, amit sokan úgy értelmeznek - leginkább a férfiak -, hogy amint egy nő szült, neki a gyermeknevelés az elsődleges feladata, nem lehet bölcsődébe adni a gyermeket, neki kell otthon maradnia, nem dolgozhat, és a gyermek megjelenése teljesen átírja, felülírja az addig leosztott esetlegesen még valamennyire az egyenlő párkapcsolati, partneri viszonyokat is.

Szeretném megjegyezni, hogy jelen részben a viták kerülnek bemutatásra az egyes tematikák mentén. Van, ahol konszenzus van arról, hogy a nő nem mehet el egyedül szórakozni sem a férje nélkül, és nem ihat alkoholt. Van, ahol pedig arról van konszenzus, hogy férfi és nő egyenrangú, mindenki szabadon rendelkezik a szabad idejével, szórakozási

lehetőségeivel. Egy biztos, a fent kifejtett témákban néhány csoportban van vita, van polemizáció, eltérés és elhajlás.

Üresedő tematika - ami jelen van még, de már vannak csoportok, amik meg sem említik. Ez jelen esetben a hagyomány. Csak olyan csoportok beszéltek autentikus roma hagyományokról, szokásokról, ami vagy idősebbekből állt, vagy volt a csoportban idősebb, és ő behozta témaként. A fiatalok (érettségi előtt állók és egyetemisták) nem beszéltek roma hagyományokról, egy téma kapcsán sem hozták szóba.

Megjelenő tematika - ami 1-2 csoportnál megjelenik, de még nem domináns. Ez nem más (mint a disszertáció témája miatt oly fontos): identitás ütközések, vagyis egyes szociális identitáselemek kognitív polifáziája, ellentmondása, összeegyeztetésének lehetetlensége. Ez leginkább a roma értelmiségi fiatalok által említett kategória, melyben a romaság és a (továbbtanulással, elköltözéssel, vagy más típusú mobilitással) megváltozott gondolkodásmód által generálódik egyfajta értékütközés, mely identitáskrizissé nőheti ki magát.

A következőkben az általam feltárt fókuszcsoportokban megbújó tradicionális és modern nemi szerep felfogások közötti különbséget kívánom bemutatni az egyes csoportok között, melyek számos demográfiai mutató és szocioökonómiai státusz tekintetében (is) különböznek. A függő változók jelen esetben a két legmarkánsabb tematika lesz: *A nemi egyenlőtlenségek* és *a homoszexualitás, transzneműség*. A lenti táblázat a két tematika mentén elért pontszámokat tartalmazza.

A pontozásról:

- egy csoport 0 pontot kap, ha csak tradicionális elemeket említ meg, és ebben konszenzus van,
- 1 pontot, ha nyitott a diskurzusra, változásra, megjelennek alternatív, modern elemek is,
- 2 pontot, ha modern nemi szerep felfogása van.²

² Az elemzésben értelmezésem szerint a tradicionális nemi szerep felfogás például, "a nő feladata otthon maradni, gyereket nevelni" vagy "a nő a férfi tulajdona". Modern: "bárki bármit csinálhat, szabadon dönthet, miben látja az önmegvalósítást, legyen az a munka vagy a gyermeknevelés világa, esetleg a kettő együtt". Szexuális orientáció és szexuális identitás esetében tradicionálisnak értékelem a biologizáló, elítélő, negatív attitűdöt, moderneket az elfogadó, empaticizáló attitűdöt. (A szerző).

4. Táblázat: Nemi egyenlőtlenségek és LMBTQ+ személyekkel kapcsolatos pontok

Tematikák	Fókuszcsoporthok									
	falu férfi	falu nő	város férfi	város nő	középisk. férfi	középisk. nő	egyetem nő	egyetem férfi	megye nő	megye férfi
nemi egyenlőtlenségek	1	1	0	0	1	1	2	2	2	1
homoszexualitás, transzneműség	1	1	0	1	1	1	2	2	2	1
Összesen	2	2	0	1	2	2	4	4	4	2

(Saját szerkeztés)

A fenti táblázat alapján a legtradicionálisabb megközelítést a lovári férfiaknál találjuk, őket követik a lovári nők. A szegregált településen élő középkorú, alacsony iskolai végzettséggel rendelkezők gondolkodásában a nemekről is és a homoszexualitással kapcsolatban is van valamiféle polemikus elmozdulás - nagyon fontos itt megjegyezni, hogy a modern elemeket a nemi szerepek tekintetében a “szükség” eredményezi, vagyis a család gazdasági helyzete kívánja meg a nők munkába állását, ami tovább visz az otthoni teendők egyenlőbb felosztásához. Ez természetesen nem leminősítse a változásnak, sőt talán a legtöbb változás valamilyen formában szükség által kényszerítődik létrejönni. A homoszexualitásról való gondolkodás a férfiaknál generációs különbségen alapuló vita tárgyát képezi, a fiatalok elfogadóbbak, empátikusabbak, az idősebbek elutasítóbbak. Ezzel szemben a nőknél egybehangzóan a sajnálat és empátia jelenik meg némi távolítással. Az érettségi előtt álló fiataloknál mindkét téma szenvedélyes vitát kavart, ezért kaptak 1-1 pontot. Minden témánál voltak, akik a tradicionálisabb, és voltak, akik a modernebb felfogást képviselték. Azt gondolom, ebben az esetben az otthonról hozott minta, az iskolából/városból hozott minta, illetve a “minden igaz és az ellenkezője is” szkepticizmus és ellenállás az élet nagy dolgaiban való gondolkodásban életkori sajátosság is lehet.

A városban élő egyetemet végző és dolgozók csoportja (1 kivételével) maximális pontszámot kapott, a totális, kompromisszumos, modern és elfogadó attitűdjének köszönhetően. A kivétel ez alól a megyeszékhelyen dolgozó nők csoportja, ahol a nemi egyenlőtlenségek erős vita tárgyát képezte, itt is fiatalabb és idősebb korosztályban eltérő vélemények ütköztek - a fiatalabbak a modern, az idősebbek a tradicionálisabb vonalat képviselve. A homoszexuális és transznemű emberek elfogadásában azonban konszenzus volt, az elfogadás mellett voltak kikötések (*ne előttem tegyék*), de megjelent a sajnálat is.

Ha megszámoljuk a vitákat és konszenzusokat, azt láthatjuk, hogy a férfiak többet vitatkoznak, mint a nők (férfiak 11, nők 6), a fiatalok többet vitatkoznak, mint az idősebbek (fiatal 12, idős 4), és a fiatal férfiak vitatkoznak a legtöbbet (8).

Hogy a nemek közötti vita-pontszám különbség köszönhető-e valamiféle gender-alapú normának, miszerint a férfiak harciasabbak, jobban képesek önmagukat képviselni, a nők meg inkább konszenzus-keresőbbek, társadalmi nemükkel szembeni elvárások mentén kevésbé kérdőjelezik meg a domináns csoportnormákat, ez lehetséges lenne, ha nem párosulna kor és mobilitás alapú különbséggel, vagyis, hogy a fiatalabb, mobilitáson átesett vagy éppen áteső roma válaszadók több vita-pontot kaptak. Ez számomra egyértelműen mutatja a vitakultúra megjelenését, ami a polemikus gondolkodás és változtathatóság lehetőségét is magában rejti. És az, hogy ez a fiatalabb fiúknál/férfiagnál erősebben van jelen, ahol az identitás ütközés megjelenő kategória, mutatója lehet annak, hogy kulturálisan a férfiak nőies viselkedése jobban megbélyegzett, viszont ők a kulturálisan, sztereotipikusan elvárt viselkedésnek már nem akarnak, vagy nem tudnak megfelelni.

Harmadik kutatás: Interjú vizsgálat roma LMBTQ+ személyekkel az interszekcionális identitás mélyebb megismerése és megértése érdekében

Kutatásom harmadik részét roma LMBTQ+ személyekkel készült félig strukturált mélyinterjúk alkotják (N=6). Jelen kutatásban arra voltam kíváncsi, hogy a megkérdezettek ebben a többszörösen kirekesztett helyzetben:

1. Miként azonosítják magukat: mit jelent számukra romának lenni, s mit jelent számukra LMBTQ+ személynek lenni ma Magyarországon?

2. Milyen coping stratégiákat használnak az előítélet, diszkrimináció, kirekesztéssel szemben?
3. Nehézségbe ütközik-e a két identitást (roma és LMBTQ+) összeegyeztetni – és miért?

A kutatás 2020. október és 2021. február között valósult meg. A kutatás megvalósításának elhúzódását nagyban befolyásolta az alanyok “láthatatlansága” – hólabdás módszerrel tudtam újabb és újabb interjúalanyokhoz eljutni, de számos elutasítást kaptam, melynek fő mozgatórugói a félelem és a bizalmatlanság voltak. Emellett a COVID19 okozta pandémiás helyzet is lassította a kutatás előremenetelét: 6 interjúból 1-et tudtam személyesen felvenni, a többit online (Facebook messenger, Skype) vagy telefonon bonyolítottam le. A téma érzékenysége miatt és az alanyok nehezebb elérhetősége miatt választottam az interjú készítést, ugyanakkor elég lehatárolt, valójában két identitásra fókuszáló kérdéskör volt az, amit feltárni kívántam - szociálpszichológiai megközelítésben -, így a félig strukturált mélyinterjú mellett döntöttem. Kérdéseim megfogalmazásában mindig szem előtt tartottam, hogy az alanyokkal saját tartalmaik (pl. hogyan nevezi ő saját magát: meleg, homoszexuális, LMBTQ, stb.) mentén folyjon a beszélgetés a különböző kérdésekről, a mindennapi tapasztalatukkal szemben minél kevésbé határoljam be őket. Az interjú első kérdései általános demográfiai kérdések voltak, erre vonatkozóan az alanyok demográfiai sajátosságait a következő táblázatban foglaltam össze³:

5. Táblázat: Interjú alanyok demográfiai adatai

	Alany1⁴	Alany2	Alany3	Alany4	Alany5	Alany6
kor	23	27	20	21	39	38
nem	férfi	férfi	transznő	férfi	nő	nő

³ A kutatás interszekcionalistást vizsgál, tehát az alanyok megkeresésénél fő szempont volt a roma származás, így ezt a táblázatban nem tüntettem fel külön. (A szerző)

⁴ Az anonimitás megőrzése érdekében használom az Alany1, Alany2, stb. elnevezést, illetve minden főnevet, tulajdonnevet módosítottam vagy eltávolítottam a legélt szövegekből. (A szerző)

lakhely	főváros	megyeszékhely	főváros	megyeszékhely	falu	megyeszékhely
iskolázottság	OKJ	egyetem	érettségi	érettségi	főiskola	egyetem
foglalkozás	egyetemista, szociális jellegű munka	középiskolai tanár, nevelő, civil szervezet vezető	egyetemista	egyetemista, ruházati boltban vezető	egyetemi sta, GYES	ügyfélszolgálati mentor
átlag kereset	140.000 Ft	350.000 Ft	-	150.000 Ft	136.000 Ft	397.000
szexuális orientáció/ nemi identitás⁵	homo-romantikus biszexuális	meleg	nő	meleg	pán szexuális	leszbikus

(Saját szerkesztés)

A táblázatból jól kivehető, hogy a megkérdezett alanyok többsége mind városi, magasan iskolázott és átlagosan jó anyagi körülmények között él. E hasonló szocioökonómiai státusz egyrészt betudható a hólabdás módszernek, másrészt azt gondolom, ezek voltak azok a demográfiai tényezők, amik a nemi szerepekről, homoszexualitásról való gondolkodást is befolyásolták egyes bemutatott és általam is készített kutatások alapján.

Valószínűnek tartom, hogy 1, városi közegben sokkal szabadabban és nagyobb inkognitóban élhetik meg nemi identitásukat és szexuális orientációjukat a megkérdezettek és/vagy 2, elkerülve egyetemre, más városba egy kisebb településről szembesülhettek valójában ezen identitásukkal, s vállalhatták fel azt egy támogatóbb/megtartóbb közösségben.

⁵ Az alanyok saját magukra használt megnevezése. (A szerző)

Az interjúk elemzésének fő keretét egyrészt az általános kisebbség és fenyegetett identitás szempontjából Breakwell coping stratégiái (1986; 1993), és Allport ellenállás típusai (1954), másrészt Ritter Andrea (2014) homoszexuális identitáskrizishez és önefogadáshoz kapcsolódó műhelytanulmánya, és az Amerikai Pszichológiai Társaság (2016) Útmutató a meleg, lesbikus, biszexuális, transznemű és gender-nonkonform kliensekkel folytatott pszichológiai munkához című kiadványa adták, de minden más, a szakirodalmi áttekintésben bemutatott stigmatizált, kisebbségi, roma, interszekcionalista identitást érintő fogalom útmutatóként szolgált. Az interjúkat meghatározott témakörönként elemzem az alanyoktól kapott válaszok alapján. A fő témakörök a következők:

1, Családi háttér: A származási család szocioökonómiai státuszában elég nagy hasonlóság volt az alanyok között, legtöbbjük szegény, vagy mélyszegény családból származik, alacsony iskolai végzettségű szülők gyermekei. Előbbi szempontok alapján ugyanakkor igen diverz kép rajzolódott ki a további témakörök elemzése mentén. Az alanyok közül 4-en születtek falusi, kis közösségbe, egyikük városi cigánytelepen nőtt fel, egy alany városi csecsemő- és gyermekotthon lakó volt felnőttkoráig. A legtöbb interjúalanyak nem volt könnyű gyerekkora, ami részben köszönhető volt a nehéz anyagi körülményeknek, vagy a nehéz családi körülményeknek, melyben megjelent a bántalmazás, az addikció, a válás, illetve egy szülő elvesztése. Néhányan sérült családi kapcsolatokról is beszámoltak, amit a "mátságuk" érzékelésével vagy felvállalásával hoztak összefüggésbe. Egy ember említett szeretetteljes és biztonságot adó családi körülményt a szegénység ellenére, és egy volt, aki a legszélsőségesebben elutasító volt a származási családjával kapcsolatban, miután ő intézetben nevelkedőként elutasítást élt meg a részükről.

2, Roma identitás: A roma identitást az alanyok által felemlített elemek mentén igyekeztem értelmezni, ami nagyon sokszínűnek bizonyult. A kulturális tartalmakon, hagyományokon, értékeken és életstíluson túl a romasággal való azonosulás meghatározó eleme az előítélet és diszkrimináció által okozta terheltég, mely számos érzelmet és megküzdési módot aktivál a személyekben. Valamilyen formában, egyes életszakaszokban, vagy a teljes életutat végig kísérve minden alany küzd vagy küzdött azonosulási nehézséggel saját romaságának megélésében. Ebben nagy szerepe van a többségi társadalom által képviselt és megtapasztalt előítéletnek és diszkriminációnak,

amit a legtöbben internalizáltak, mint “roma-kép”, és ettől eltérőként igyekeznek definiálni magukat. Az előítélet és diszkrimináció valamilyen formáját minden alany említette. Volt, aki elkerülésről - buszon nem ül mellé - és méltánytalan bánásmódról – lekezelő stílus - számolt be, volt, aki a párkeresést említette, mint nehezített pálya, illetve a munkahelyi előremenetel kilátástalansága is megjelent. A legtöbben mégis iskolai bullyinggal kapcsolatos emlékeket, eseteket hoztak be, s ahogy az a szövegek elemzése során kiderült, minden iskolai szereplő megjelent, mint elkövető. A diákok csúfolódtak, a tanárok megbélyegeztek, degradáltak, fizikailag bántalmaztak, az óvodai/iskolai rendszer pedig a roma hagyományok negligálásában, megkérdőjelezésében vált ezeknek a roma identitás abuzálásáról szóló történeteknek az elkövetőjévé. A fenti esetekre számos megküzdési mód, reagálás, válaszlehetőség jelent meg az alanyok beszámolójában. Voltak, akik nagyon erős szégyenérzetet éltek át például a cigány nyelvhasználat vagy származásuk vonatkozásában. Volt, aki állandó rettegést és halálfélelmet élt meg, s szüleitől túlélési stratégiákat tanult meg, amiket bevethet – akár ma is, ha a helyzet úgy kívánja - egy esetleges cigányokkal szembeni támadás esetén. Volt, akiből agresszivitást váltott ki gyerekként az iskolatársak gúnyolódása, s emiatt gyakran verekezésbe keveredett. Többen említették a küzdelmet, a bizonyítási vágyat, az igyekezetet, ami áthatja viselkedést, a döntéseket a hétköznapi helyzetekben és fontosabb életesemények mentén egyaránt. Az is megfigyelhető a szövegekből, hogy minden alany valamilyen módon igyekezte magát elhatárolni attól a sztereotipizált roma-képtől, amit internalizált, például a romák külső kinézetéhez tartozó sajátosságok megkérdőjelezése, vagy a romaság negatív, előítélet által való megítélésében az azonosulás nem felvállalása, a negatív “közösségi élmény” megélésének ignorálása.

Minden alany esetében kettős mobilitás történt a származási családdhoz viszonyítva: egy térbeli, mely maga után vonhatja a kapcsolatok megváltozását, és egy státuszbeli – szülők alacsonyabb iskolai végzettsége, rosszabb anyagi körülményei - mely számos problémát, konfliktust, meg nem értést generál. Mindez kiegészül – a megváltozott környezet, a városi lét, az egyetemi polgári lét, a tanulás és új élmények révén szerzett új tapasztalatok és tudásformák – új értékek megjelenésével, ami még távolabb sodorhatja őket származási családjuktól, közösségüktől, “eddig megtanult” és internalizált roma identitásuktól. Több alany is említett valamiféle civilszervezetet, programot, szakkollégiumot, mely rendkívül erősen hatott roma identitásának elfogadására, újradefiniálására. Ezek a szervezetek igazi közösségként voltak/vannak jelen az alanyok életében, akik párhuzamosan a roma történelem, értékek, hagyományok

átadása, a roma identitás megértése, elfogadtatása, a közös sors és élmények átbeszélése mellett az értelmiségi roma léttel való szembenézést, megküzdést, felelősségvállalást is igyekeznek a fiatalok számára biztosítani.

Összességében elmondhatjuk, hogy a legtöbb interjúalany büszke, elégedett vagy megbékélt roma származásával, és elfogadja ezt az identitást.

3, *LMBTQ+ identitás*: Ahogy a roma identitás, úgy az LMBTQ+ identitás tekintetében is minden alany rendelkezik valamilyen diszkriminatív, előítélet által stigmatizált történettel, mely vagy a munkahelyén, vagy születési helyén/közösségében, vagy a közéletben tapasztalt. Nagyon sokukat érzelmileg és mentálisan is jóval erőteljesebben viselik/viselték meg ezek a történések, mint a roma származásukat ért atrocitások. Erre magyarázatként szolgálhat az, hogy a többségi és a kisebbségi kultúra LMBTQ+ identitásokkal kapcsolatos, sokszor ellentmondásos vagy eltérő nézeteivel is szembe kell nézniük (Chan, 1992, 1995; Greene, 1994; Manalansan, 1996; Rust, 1996). E kulturális eltérések komoly identifikációs zavarokat, pszichés és mentális nehézségeket generálhatnak az érintettekben (Díaz, Ayala, Bein, Henne, & Marin, 2001; Harper & Schneider, 2003; I. H. Meyer, 2003).

Az LMBTQ+ identitás fejlődési modelljében (Cass, 1979; Tordien, 1988) lévő szakaszok (*szenzitációs szakasz, identitásdiffúzió, identitás elfogadás/tolerálás, elköteleződés, identitásszintézis*) jól kivehetőek az interjúalanyok történeteiben, bár nem mindenki ment végig minden stádiumon, és nem mindenki tart ugyanott – köszönhetően az eltérő családi háttérnek, környezetnek, szülői reakcióknak és egyéni megküzdési stratégiáknak. A valódi áttörést sokaknál az első homoszexuális kapcsolat, párkapcsolat megtapasztalása jelentette, ami gyakran párhuzamosan történt a továbbtanulással és környezetváltással. A legtöbb alanynál ebben a stádiumban történik meg a coming out, aminek a kimenetele meghatározza a későbbi fejlődési lehetőségeket, illetve a családi kapcsolatok alakulását. A coming out vonatkozásában az is elég beszédes, hogy az LMBTQ+ személy 1, *szándékosan coming out-ol* 2, *lebukik* – ami egyes esetekben lehet egy tudatalatti szándékos közlési forma, vagy 3, *más coming out-ol helyette*. A szándékos coming out-on belül fontosnak tartom elkülöníteni – hiszen minőségében más – a 1, *közvetlen* – vagyis a szülők felé közvetlenül közvetített formát a 2, *közvetett* formától, amit egyik alanyom jelenített meg történetében, akinek a facebook posztjában értesültek családtagjai az előbújásáról. Azt gondolom, a coming out ilyen formájának “megválasztása” is a családi viszonyok és környezeti elvárások – tradicionális nemi szerepek, homofóbia -

által determinálódhatnak. A coming outokra adott szülői/családi reakciók – meglátásom szerint – a következőképpen alakultak. *Bűntudat, önhibáztatás, harag* jelent meg 4 alany történetében. Mindegyikük családjánál a meghúzódo félelmek, melyek ezeket az érzéseket motiválták: *a család mások általi megbélyegzése, a homofóbia, a tudatlanság a homoszexualitás és transzneműség kapcsán, a család reprodukciójának megtorpanása* (nem lesz unoka). A negatív reakciót egy pszichés és/vagy térbeli távolságtartás követte, ami vagy feloldatlan maradt, vagy maguk az alanyok igyekeztek nyitni családtagjaik felé. Ezt követően páran beszámoltak némi *nyitásról, érdeklődésről* a szülői oldalról – egyik alany esetében történt egy teljes elfogadás-esemény is (közös karácsony) -, de a végkimenetel sajnos a tagadásba, reménykedésbe, nem elfogadásba való visszaesés, vagy a dolog tabusítása (Alany3) lett. Ennek következtében ezek az interjúalanyok megváltozott, eltávolodott, megromlott családi viszonyulásokat élnek meg. A *teljes elfogadás* egyedül egy alany esetében történt meg a család részéről, náluk ezzel párhuzamosan a *szorongás* van jelen, mely gyermekük féltésében gyökerezik, ráadásul nem csak a család, hanem az egész roma közösség részéről.

4, Társadalmi reflexió: Az interjúkban gyakran előkerült a társadalmi reflexió, vagyis a társadalomban történő eseményekről, változásokról való véleményformálás. A valós társadalmi térben nagyon ritka, hogy a többség által kirekesztett, kisebbségben lévő emberek csoportja bármire is reflektálhatna, beleértve a róluk/miattuk alkotott döntéseket is. Ilyen például azok a törvényi változtatások is és közéleti események, melyek egyértelműen tovább szűkítik a boldogság és boldogulás lehetőségeit a megkérdezettek számára, tovább mélyítik a közösség tagjainak stigma-sebeit. Emiatt sokan gondolkodnak a külföldre emigráláson, hogy kiléphessenek ebből a helyzetből. Problémaként említik még a romák érdekképviselésének hiányát, a sikeres romák alulreprezentáltságát szemben a sztereotipikus reprezentációkkal, a többszörös kisebbségi helyzetet, mint frusztráció-agresszió mechanizmusban elszenvető entitást, a politika társadalomra gyakorolt attitűd-befolyásoltságát. Az alanyok a *“Milyen ma Magyarországon romának lenni?”* és a *“Milyen ma Magyarországon LMBTQ+ személynek lenni?”* kérdésekkel kapcsolatosan egybehangzóan elég negatívan nyilatkoztak. A dühtől kezdve a félelmen és szorongáson át a mentális megbetegedésen keresztül élik meg a helyzetet, amit a második világháborús zsidó-ellenességgel állítanak párhuzamba. Ezek alapján elmondható, vannak olyanok ma Magyarországon, akik a társadalmi és politikai helyzetből adódóan úgy érzik, életveszélyben vannak.

Összefoglalás

Jelen dolgozat e rendkívül szerteágazó entitás, az identitás társadalmi vetületét kívánva elméleti szinten megközelíteni és bemutatni, azon belül is a kisebbségi identitást, s annak társadalmi, többségi, hatalmi pozicionálás révén ráprojektált, többségében negatív, előítélet által stigmatizált, s így az azonosulást megnehezítő körülményeit. Breakwell szerint (1986) ott válhat csak láthatóvá az identitás, ahol a társadalmi és/vagy közösségi diskurzusban feszültség, ellentmondás van az identitás tartalmakkal kapcsolatban. Az ebből adódó fenyegetettség teszi lehetővé az identitás megtapasztalását, megértését.

Ma Magyarországon a legstigmatizáltabb kisebbség a romák társadalma és az LMBTQ+ közösség. Ebből következik, hogy roma LMBTQ+ személynek lenni ma hazánkban valóban egy többszörös kisebbségi helyzetet jelent, egyfelől a többségi, hatalmon lévő csoportok (outgroup) által megkonstruált etnikai identitás, másrészt a (nemcsak a) saját csoportjuk (ingroup) tradicionális gender konstrukciója miatt. Miközben az etnikai hovatartozás okozta stigma lehetővé tenné mint védekezési mechanizmus a csoport felé való fordulást és az abból adódó stabilitást, a csoport tradicionális nemi szerepekhez köthető kulturális keretei e folyamatot gyakran megnehezítik.

A dolgozatban három, egyre mélyebb pszichológiai szinteket vizsgáló kutatás került bemutatásra, egy kérdőíves (N=288), egy fókuszcsoportos (N=43) és egy interjú (N=6) kutatás. A kutatások célja az volt, hogy feltárja azokat a tartalmakat, amikben a nemi és etnikai identitás azonosulás és ellenazonosulás lehetőségei rejlenek, fókuszban tartva az előítélet általi stigmatizáltságot és a nemi szerepekkel történő tartalmi és értékbeli változásokat. A három egymásra épülő kutatásban különböző módszert alkalmaztam, amelyek lehetővé tették az egyre nehezebb és mélyebb területek feltárását.

A kérdőíves módszerrel azt vizsgáltuk, hogy a társadalmi nem konstrukciója milyen viszonyban áll a különböző identitásállapotokkal és a fenyegetettséggel a roma és nem-roma társadalomban. Ezen felül a nemi reprezentáció és az identitásfenyegetettség kapcsolatát vizsgáltuk a szocioökonómiai-státusz, az iskolai végzettség, a lakóhely típus, a bevétel, a szubjektív jóllét és a foglalkozás mentén, illetve, hogy melyek azok a konstrukciók, amik a nemi identitásra fenyegetően hatnak. A nemi reprezentációk feltárásához asszociációs módszert alkalmaztunk; az identitásfenyegetettséget és távolítást pedig az Multiple Threat and Prejudice Questionnaire kérdőívvel mértük fel

(Bigazzi et al, 2019). A roma és nem-roma kitöltők „nő” és „férfi” szóra adott asszociációit összehasonlítottuk. A magyarországi cigányság helyzetére vonatkozóan - egyéb kutatásokkal egybehangzóan - saját mintánkon is megmutatkoztak különbségek a romák és nem romák demográfiai faktorait, szocioökonómiai státuszát illetően, melyben egyértelmű hátrányt szenvednek el a roma válaszadók.

A kérdőív egyik meghatározó eredménye, hogy a mért független változók (a nem, etnikum, munkaviszony, iskolai végzettség, fizetés és lakóhely típusa) kapcsolatban állnak a nemek tradicionális módon való értelmezésével. A másik lényeges eredmény, hogy a nemi identitásfenyegetettséggel az iskolai végzettség és lakóhely típusa áll kapcsolatban, oly módon, hogy minél nagyobb városban él valaki, annál kevésbé érzi a nemi identitását fenyegetettnek, és ugyanez elmondható a magas iskolai végzettség összefüggésében is. A település viszonylatában a falu-város különbsége a nemi identitásfenyegetettség kapcsán azzal magyarázható, hogy a vidéki közösségek jóval tradicionálisabban gondolkodnak a nemi szerepekről, ezért sokkal szigorúbb elvárásokat fogalmaznak meg a női és férfi szerepekkel szemben, aminek a teljesítése a különböző társadalmi változásoknak köszönhetően már nehezebben kivitelezhető. Emellett a város biztosítani tud a “másoknak” és “eltérőknek” egyfajta láthatatlanságot egy falusi milióval szemben. Az iskolai végzettség és nemi identitásfenyegetettség viszonylatában spekulatíván azt mondhatjuk, hogy a világról való tudás minősége, illetve a környezethez való függetlenebb viszonyulás az, ami “felvértezi” az egyént saját nemi identitásának szabadabb megélésére.

A kérdőív asszociációs vizsgálata során azt találtuk, hogy a nemek reprezentációja a teljes mintán (kultúrától függetlenül) tradicionális, archaikus. Különbség a kultúrák között, hogy az absztrakt, pszichológiai, érzelmi vonal erősebben van jelen a nem-romáknál, míg a romáknál a fizikai érásban való működésmódok a markánsabbak. Ez egyértelműen magyarázható volt az élethelyzetek közti különbözőségekkel, amit az iskolai végzettség és etnikai hovatartozás mentén asszociált szavak közötti (korreláló) hasonlóság bizonyított.

A fókuszcsoporthozos vizsgálatban magukat romának valló válaszadókkal beszélgettünk, melynek főbb témái az előítélet és a gender kérdéskörét járták körül. Leginkább arra voltunk kíváncsiak, milyen változások mentek végbe a generációk között egyes genderhez kapcsolódó értékek mentén, s ez milyen azonosulási nehézséggel járhat az érintettekben. Azt találtuk, hogy nagy különbség van egyes régi hagyományok és értékek értelmezésében és az ezekhez való viszonyulásban a fiatalabb és idősebb

generáció között - ide tartozik a nemi szerepek kérdésköre is - , mely gyakran konfliktus generál. Ez a konfliktus lehet külső – vita -, és lehet belső konfliktus is – szerepek és viselkedések váltogatása, olyan norma követése, amivel már nem képesek a fiatalok azonosulni, amivel együtt járnak a különböző érték-ütközések, inter és intraperszonális szinteken egyaránt, és a double life (kettős élet) módszer, mint megküzdés (Ritter, 2014). Az autentikusabb, hagyományokat és szokásokat őrző eredeti közösség (család, lakóközösség, stb.) bezár, megvéd, stabilitást és bevett coping stratégiákat tartalmaz különböző helyzetekre - ilyen lehet a többségi társadalom által a roma identitás stigmatizáltsága. A mobilitással viszont az ehhez fűződő viszony megváltozik. A nagyobb mértékű értékkülönbségek sokszor maguk után vonhatják a család/közösség tagjainak elhidegülését, melynek identitás krízis, ütközés lehet a következménye. Mindent összevetve a nemi szerepekben való gondolkodás a fiatalok vitakultúrájával karöltve kezd polemikussá válni, ám az LMBTQ+ közösséggel szemben a megkérdezettek válasza alapján elmondható, hogy a romák közössége valamivel elutasítóbb és sztereotíppabb.

Utolsó kutatásban strukturált mélyinterjúkat készítettem roma LMBTQ+ személyekkel, hogy közelebbről megismerjem az interszekcionális fenyegetett identitás szegmenseit, s azt, milyen lehetőségei vannak a pozitív önelfogadásnak, ezt mi hátráltatja, mi segíti. A interjúk elemzésének egyik fontos eredménye az a felismerés, hogy mindkét említett identitás elem újra és újra a többség vagy saját kisebbségük által “ki van kezdve”, hiperkathexis (Erős, 1998) állapotban van tartva. A másik, hogy a többszörös mobilitás is nehezítő körülményként jelenik meg, hiszen a megkérdezett interjúalanyok saját roma identitásukat első generációs értelmiségiként már más “minőségben” élik meg származási családjukhoz képest, ami gyakran szembe megy egyes közösségi értékekkel. Ilyen például a “hagyományos nemi szerepek”, amiben sok roma fiatal már nem tud gondolkodni, pláne, ha történetesen LMBTQ+ személy, hiszen akkor ezen kategóriák és értékek mentén létezni sem tud. Ennek következménye lehet a double life (Ritter, 2014), vagy szerepkonfliktus (Sarbin & Allen, 1987), vagy kognitív polifázia (Moscovici, 2008) jelensége, vagyis az LMBTQ+ identitás nem teljes és/vagy nem mindenhol való felvállalása.

Felhasznált irodalmak

- Abric, J.C. (1993) Central System, Peripheral system: their functions and roles in the dynamics of social representations papers on Social Representations
- Abric, J.C. (1994a). Les représentations sociales: aspects théorique. In J.C. Abric (Ed.), *Pratiques sociales et représentations*. Paris, Presses Universitaires de France.
- Abric, J.C. (1994b). Nature et fonctionnement du noyau central d'une représentation: la représentation sociale de l'entreprise. Paper presented to the II International Conference on Social Representations, Rio de Janeiro, Brazil.
- Allport, G. W. (1954). *The nature of prejudice*. Oxford, England: Addison-Wesley.
- Amerikai Pszichológiai Társaság (2016) Útmutató a meleg, leszbikus, biszexuális, transznemű és gender-nonkonform kliensekkel folytatott pszichológiai munkához, <https://www.apa.org/ipsynet/practice/guidelines> (utolsó letöltés: 2022.02.10.)
- Andorka Rudolf (2003): *Bevezetés a szociológiába*, Osiris Kiadó, Budapest
- Andreouli, E. (2010) Identity, positioning and self-other relations. *Papers on Social Representations*. N.19. [<http://www.psych.lse.ac.uk/psr/>]
- Assmann, Jan 1999 [1992]. A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban, ford. HIDAS Zoltán, Atlantisz, Budapest.
- Bakó Boglárka: Romlott nők és tiszta lányok - Egy dél-erdélyi roma közösség női normái. In.: *Rubiconline*. 2009/4
- Bakony, A. (2009). Családok „más” gyerekekkel a közoktatásban. In Kállai, E., & Kovács, L. (szerk.), *Megismerés és elfogadás. Pedagógiai kihívások és roma közösségek a 21. század iskolájában* (86–94. o.). Budapest: Nyitott Könyvműhely
- Baldwin, J. M. (1895): *Mental Development in the Child and the Race*. Methods and Processes. New York, Macmillan
- Banton, Michael. 1965. *Roles: An Introduction to the Study of Social Relations*. London: Tavistock Publications
- Bartlett, Frederic Charles: *Az emlékezés*, 1985, Budapest, Gondolat
- Beauvoir, S. (1969): *A második nem*. Gondolat Kiadó, Budapest
- Bigazzi S. (2015) Tudás és kontextus: a szociális reprezentáció elmélete In. *A nevelésszociológia alapjai* Pécsi Tudományegyetem BTK, Wlislócki Henrik Szakkollégium [LÉP]

- Bigazzi, S. (2012) Énkép – Cigánykép A cigányság szociális reprezentációja az olasz és magyar társadalomban. Magyar Pszichológiai Szemle 67. 4. 631-652. Budapest.
- Bigazzi, S. & Bokretas, I. (2014). Helyzetbe zárt mentális folyamatok és viszonyrendszerek ideológiai tükré: elméleti és társadalmi reflexiók egy kutatás során. Kriminológiai Közlemények, 74, 63-76 <https://www.kriminologia.hu/publikaciok/kriminologiai-kozlemenyek-74>
- Bigazzi, S., Siegler, A., Serdült, S., Bokrétás, I., & Takács, B. (2019). A Measure of Perceived Identity Threat and of Distancing Relevant Others: Development of the Multiple Threat and Prejudice Questionnaire. Open Journal of Social Sciences, 07(10), 237–254. <https://doi.org/10.4236/jss.2019.710019>
- Bigazzi, S.; Csertő, I. (2016). Minority identity strategies bound by prejudice: Restricted Perspectives of People Categorized as Gypsies. Journal of Community & Applied Social psychology. pp. 1-18. issn 1052-9284
- Billig, M. (1991). Ideology and opinions: Studies in rhetorical psychology. London: Sage Publications
- Blumer, H. (1969). Symbolic Interactionism: Perspective and Method. Berkeley: University of California Press.
- Bogdán Péter – Molnár István Gábor– Setét Jenő: Roma reprezentáció a magyar főváros közterein. Budapest: Tom Lantos Intézet, 2019
- Bonardi, C. & Roussiau, N.; 1999
- Boreczky Á. (Szerk.) (2009). Cigányokról: Másképpen. Budapest: Gondolat.
- Brannen, J. 2003: Changing family and generational patterns: a comparative assesment of fatherhood. In: Chisholm, L. – A. de Lillo – C. Leccardi – R. Richter eds.: Family forms and the young generation in Europe. Ein Tagungsband der europäischen Beobachtungsstelle zur sozialen Situation, Demographie und Familie am ÖIF. ÖIF– Materialsammlung Heft 16. pp. 23–36.
- Breakwell G.M. (1986): Coping with threatened identities. Methuen, London
- Breakwell G.M. (1993): Social representations and social identity. In: Papers on Social Representation. Vol. 2, No. 3, 198-217
- Breakwell G.M. (2015): Identity process theory In: Sammut, G.; Andreuli, E.; Gaskell, G.; Valsiner, J. (eds.) (2015) The Cambridge Handbook of Social Representations. Cambridge University Press.
- Breakwell, G.M. (2010): Resisting Representations and Identity Processes. In: Papers on Social Representation. Vol. 19, pages 6.1-6.11 [<http://www.psych.lse.ac.uk/psr/>]

- Brewer, M. B., & Pickett, C. L. (2006). A társas én és csoportidentifikáció: a beolvadás és az elkülönülés motivációja a személyközi és kollektív identitásban. In Forgács J. (szerk.), *A társas én – Az önmegismerés pszichológiája* (297–316. o.). Budapest: Kairosz Kiadó.
- Butler, J. (1990; Anniversary edition 1999). *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*, New York: Routledge.
- Butler, Judith (2006): *Problémás nem. Feminizmus és az identitás felforgatása*. Budapest: Balassi Kiadó.
- Cass, V. C. (1979): Homosexual identity formation: A theoretical model. *Journal of Homosexuality*, 4. 219-235.
- Chan, C. (1992). Asian-American lesbians and gay men. In S. Dworkin & F. Gutierrez (Eds.), *Counseling gay men and lesbians: Journey to the end of the rainbow* (pp. 115—124). Alexandria, VA: American Association for Counseling and Development.
- Chan, C. (1995). Issues of sexual identity in an ethnic minority: The case of Chinese American lesbians, gay men, and bisexual people. In A. D'Augelli & C. Patterson (Eds.), *Lesbian, gay, and bisexual identities over the lifespan: Psychological perspectives* (pp. 87—101). New York, NY: Oxford University Press.
- Crenshaw, Kimberle (1989) "Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine, Feminist Theory and Antiracist Politics," *University of Chicago Legal Forum*: Vol. 1989 , Article 8.
- Crenshaw, Kimberlé (2001) 'Mapping the Margins: Intersectionality, Identity Politics and Violence against Women of Color', paper presented at the World Conference Against Racism; at: www.hsph.harvard.edu/grhf/WoC/feminisms/crenshaw.html
- Crenshaw, Kimberle (1991): *Mapping the Margins: Intersectionality, Identity Politics, and Violence Against Women of Color*. *Stanford Law Review*, (43): 1241–1299.
- Csepeli, Gy. (2014) - *Szociálpszichológia mindenkiben; átdolg. kiad.; Kossuth, Bp., 2014*
- Csepeli, Gy., Fábíán, Z., & Sik, E. (1998). Xenofóbia és a cigányságról alkotott vélemények. In Kolosi, T., Tóth, I. Gy., & Vukovich, Gy. (szerk.), *Társadalmi riport 1998* (458–489). Budapest: TÁRKI.
- Demsa, A. (2015). Cigány nők kettős elnyomása Magyarországon a hétköznapokban. *Acta Sana*, 10(2), 21-29.

- Diaz, R. M., Ayala, G., Bein, E., Henne, J., & Marin, B. V. (2001). The impact of homophobia, poverty, and racism on the mental health of gay and bisexual Latino men: Findings from 3 US cities. *American Journal of Public Health*, 91, 927—932. doi:10.2105/AJPH.91.6.927
- Durst, J. (2015). Munka, család, értelmiségi és női szerepek – az egyensúlyozás művészete diplomás és roma nők körében [PDF document]. Retrieved from <http://abcug.hu/szeressetek-az-icat-mert-jo-cigany/>
- Duveen, G. (2000) Representations, Identities, resistance. In. K. Deaux and G. Philogene (Eds.) *Social Representations: Introductions and Explorations*. Oxford, Blackwell.
- Duveen, Gerard. 1993. “The development of social representations of gender”. *Papers on Social Representations*, 2 (3): 1-177.
- Eagly, A. H.–L. L. Carli, 2007a: *Through the labyrinth. The truth about how women become leaders*. Boston: Harvard Business School Press.
- Eagly, A. H.–L. L. Carli, 2007b: *Women and the labyrinth of leadership*. *Harvard Business Review*, 2007. Sept.
- Eagly, A., – Wood, W. (1999): The origins of sex differences in human behavior: Evolved dispositions versus social roles. *American Psychologist*, 408–423
- Erikson, E. H. (1968). *Identity: Youth and Crisis*. New York: W. W. Norton Company.
- Erős Ferenc: (1998) *Megismerés, előítélet, identitás*, Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó
- Erős, F. (2001). *Az identitás labirintusai*. Pécs: Janus–Osiris.
- Fábián, Z., & Sik, E. (1996). Előítéletesség és tekintélyelvűség. In Andorka, R., Kolosi, T., & Vukovich, Gy. (szerk.), *Társadalmi riport 1996 (381–413. o.)*. Budapest: TÁRKI–Századvég.
- Faludi, Susan. *Backlash (1991): The Undeclared War Against American Women*. New York: Crown.
- Firestone, S. (1970) *The Dialectic of Sex: The Case for Feminist Revolution*, Farrar, Staus and Giroux, New York.
- Flament, C. (1994). Structure, dynamic et transformation sans rupture d’une représentation sociale. In J.C. Abric (Ed.), *Pratiques sociales et représentations*. Paris, Presses Universitaire de France.
- Forray R. K., & Hegedűs, T. A. (2003). *Cigányok, iskola, oktatáspolitiká*. Budapest: Új Mandátum Kiadó.

- Foucault, Michel (1996): A szexualitás története. Budapest: Atlantisz.
- François-Xavier Bagnoud Center for Health and Human Rights (2014): Accelerating Patterns of Anti-Roma Violence in Hungary, Harvard School of Public Health and Harvard University, Boston
- Géczy D., Óry F.: (2020) A magyar nemzeti identitás állapotai és a cigányellenesség viszonya szociálpszichológiai megközelítésben. In: Tavasz Szél, Spring Wind, Budapest
- Giddens, Anthony. 2003. Szociológia. Budapest, Osiris Kiadó.
- Goffman, E. (1959). The presentation of self in everyday life. New York, NY: Doubleday.
- Greene, B. (1994). Lesbian and gay sexual orientations: Implications for clinical training, practice, and research. In B. Greene & G. Herek (Eds.), Psychological perspectives on lesbian and gay issues: Vol. 1. Lesbian and gay psychology: Theory, research, and clinical applications (pp. 1—24). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Gregor, Anikó and Rédei, Dorottya (2015) Heteronormatív ifjúság? A magyarországi fiatalok véleménye az azonos nemű párok együttéléséről. SOCIO.HU, 2015 (1). pp. 122-143.
- Halbwachs, M. (1950 [1997]) La Memoire collective. Paris: Albin Michel.
- Hancock, A.-M. (2007): When Multiplication Doesn't Equal Quick Addition: Examining Intersectionality as a research paradigm Perspectives on Politics. 5. 63–97.
- Harper, G. W., & Schneider, M. (2003). Oppression and discrimination among lesbian, gay, bisexual, and transgendered people and communities: A challenge for community psychology. American Journal of Community Psychology, 31, 243—252. doi:10.1023/A:1023906620085
- Harré, R., van Langenhove (1999). Positioning theory. Moral contexts of international action. Malden: Blackwell
- Hegedűs, T. A. (1996). A kisebbségi nő család és társadalom között. Educatio, (3), 441–453. Keresztes-Takács, O. (2017). Roma fiatalok etnikai identitása és önértékelése egy kérdőíves kutatás tükrében. Esély, (3), 56–72.
- Hochschild, A. R. 1989: The second shift: working parents and the revolution at home. New York: Viking Penguin.
- Hooks, B. (1989): Talking Back: Thinking Feminist, Thinking. Black Boston, South End Press

- Hooks, Bell & Helma Lutz. 1993. „Feminist theory in practice: an interview with bell hooks.” *Women’s Studies International Forum* 16 (4): 419–425.
- Howard, J. A. (2000). *Social Psychology of Identities*. *Annual Review of Sociology*. Vol. 26 pp. 367-393
- Howarth C. (2002) Identity in whose eyes? The role of social representations in identity construction. *Journal for the Theory of Social Behaviour*, 32(2), 145–162. [L]
[SEP]
- Howarth, C. (2004). Re-presentation and resistance in the context of school exclusion: Reasons to be critical. *Journal of Community and Applied Social Psychology* 14, 356-377.
- Howarth, C. (2006). A social representation is not a quiet thing: exploring the critical potential of social representations theory. *British journal of social psychology* , 45 (1), 65-86. <https://doi.org/10.1348/014466605X43777>
- Humán Contact 2001 BT(2012) Családi szocializáció a romák körében-a felnőtt szocializáció lehetőségei.
- Hymowitz, C.–T. C. Schellhardt, 1986: The glass ceiling: Why women can't seem to break the invisible barrier that blocks them from top jobs. *The Wall Street Journal*, March 24, 1986, special supplement, 1, 4.
- Janky Béla (2005): „A cigány nők társadalmi helyzete és termékenysége” in: *Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről*, 2005. Nagy Ildikó, Pongrácz Tiborné, Tóth István György, (szerk.). Budapest: TÁRKI, Ifjúsági, Családügyi, Szociális és Esélyegyenlőségi Minisztérium, Pp. 136–148.
- Jost, John T. and Kay, Aaron C., Exposure to Benevolent Sexism and Complementary Gender Stereotypes: Consequences for Specific and Diffuse Forms of System Justification (February 2003). Stanford GSB Research Paper No. 1789(R), Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=386981> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.386981>
- Jovchelovitch, S. (1996): ‘In defense of representations’. *Journal for the Theory of Social Behaviour*, 26, 2, 121–135.
- Keresztes-Takács O. (2017). Roma fiatalok etnikai identitása és önértékelése egy kérdőíves kutatás tükrében. *Esély* 2017/3. 56-72.
- Koncz Katalin (1987): *Nők a munkaerőpiacon*, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest

- Kovács, M. (2007). Nemi sztereotípiák, nemi ideológiák és karrier aspirációk. *Educatio*, 99-114.
- Kovács, M. (2017). Társadalmi nemek. Elméleti megközelítés és kutatási eredmények. ELTE. Eötvös kiadó. Budapest. 21.-57., 85.-103.
- Krappmann L. (1980). Az identitás szociológiai dimenziói. *Szociológiai Füzetek*, 21, 1-271.
- KSH: Munkaerőpiaci helyzetkép, 2014-2018.
<http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/munkerohelyz/munkerohelyz17.pdf>
 utolsó letöltés: 2021.03.05.
- László, J. (1999) Társas tudás, elbeszélés, identitás; *Scientia Humana/Kairosz*, Budapest
- Leman, P., & Duveen, G. (1999). Representations of authority and children's moral reasoning. *European Journal of Social Psychology*, 29(5-6), 557-575. Linton, 1971; M. Zimbaldist Rosaldo & L. Lamphere, eds., *Woman, Culture and Society*, Stanford: Calif, Stranford University Press
- MacCormack és Strathern (1980): *Nature, Culture and Gender*. Cambridge, Cambridge University Press, 1980. ix, 227pp.
- Manalansan, M. (1996). Double minorities: Latino, Black, and Asian men who have sex with men. In R. Savin-Williams & K. Cohen (Eds.), *The lives of lesbians, gays, and bisexuals: Children to adults* (pp. 393—415). Fort Worth, TX: Harcourt Brace.
- Marchand, P., Ratinault, P. (2011): *L'analyse de similitude appliquée aux corpus textuels: les primaires socialistes pour l'élection présidentielle française*.
- Marcia, J. E. (1994). Az én-identitás állapotainak fejlődése és érvényessége. In Ritoók, P., & Gillemontné Tóth, M. (szerk.), *Pályalélektan Szöveggyűjtemény* (116–133. o.). Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Máté Dezső (2018): Roma generációk értékválasztásai és az LMBTQ. *Belvedere Meridionale* 30. évf. 3. sz. 55–70. pp.
- McCall, L. (2005): The Complexity of Intersectionality. *Signs: Journal of Women in Culture and Society*. Vol. 30. No. 3: 1771–1800.
- Mead, G. H. (1934) *Mind Self and Society from the Standpoint of a Social Behaviorist* (C. W. Morris, Ed.). Chicago: University of Chicago.
- Meyer, I. H. (2003). Prejudice, social stress, and mental health in lesbian, gay, and bisexual populations: Conceptual issues and research evidence. *Psychological Bulletin*, 129, 674—697. doi:10.1037/0033-2909.129.5.674

- Moore, Henrietta L. (1988): *Feminism and Anthropology: The Story of a Relationship*. In *Feminism and Anthropology*. Uő., 1–11. Polity Press.
- Moscovici, S. (1961): *La psychoanalyse, son image et son public*. Presses Universitaires de France, Paris.
- Moscovici, S. (1988): Notes toward a description of social representations. *European Journal of Social Psychology*, 18, 211–250.
- Nagy B.–Vicsek L., 2006: Mit ér a női vezető szava? Férfi és női vezetők megítélése önkormányzati dolgozók körében. *Századvég, Új Folyam* 41. sz. (3) pp. 123–160.
- Nagy B., 2007: A társadalmi nem szerepe a vezetésben Magyarországon – Érzékelése és magyarázatai. In: Nagy B., szerk.: *Szervezet, menedzsment és nemek*. Budapest: Aula, pp. 110–121.
- Nagy, B. (2009.): Nők és férfiak a vezetésben. In Nagy I. – Pongrácz T.: *Szerepváltozások. Jelentés nők és férfiak helyzetéről*. TÁRKI-SZCSM, Budapest, 51–64.
- Nagy, I. (2001). A családfő intézménye–nemi szerepek a családban. Nagy Ildikó, Pongrácz Tiborné és Tóth István György (szerk.): *Szerepváltozások: Jelentés a nők és férfiak helyzetéről*.
- NEMÉNYI Mária (1999): *Biológia vagy kultúra? Termékenységgel kapcsolatos szerepviselekedések a roma nők körében*. in: *A cigányok Magyarországon. Magyarország az ezredfordulón - Stratégiai kutatások a Magyar Tudományos Akadémián*. MTA Budapest
- Ngaire Naffine (1990): *Law and the sexes: Explorations in feminist jurisprudence*, Allen and Unwin: Sydney, 1990. 170 pp.
- Nguyen, L. (2005): Férfiak és nők a munka világában. Nemi szerepek a munkahelyen. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 51, 1, 111–134.
- Nguyen, L. (2006): Nemi sztereotípiák és hatásuk a munkahelyi kapcsolatokra. In Mészáros A.: *A munkahely szociálpszichológiai jelenségvilága I: Egyének és csoportok*. Z-Press Kiadó Kft., Miskolc.
- Orsós János Róbert (2019): *Irodalmi roma reprezentáció és önreprezentáció a XIX. században*, Szövegek között:21. (2019)
- Ortner, S. B. and H. Whitehead (eds) *Sexual Meaning: the Cultural Construction of Gender and Sexuality*, Cambridge: Cambridge University Press
- Ortner, Sherry B. (1972): *Is Female to Male as Nature is to Culture?* *Feminist Studies*,

- Ortner, Sherry B. (1974): Is Female to Male as Nature is to Culture? In *Women, Culture, and Society*. Rosaldo, Michelle és Lamphere, Louise (szerk.), 67–87. Stanford: Stanford University Press.
- Pataki Ferenc (1989): *Identitás-személyiség-társadalom* In.: *Az identitás kettős tükörben*, Budapest
- Phoenix, A., Howarth, C., Philongene, G. (2016). The everyday politics of identities and social representations: A critical approach. *Representations*.
- Pongrácz–S. Molnár: (2011) Nemi szerepek és a közvélemény változásának kölcsönhatása In Nagy Ildikó - Pongrácz Tiborné (szerk.): *Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről 2011*. TÁRKI, Budapest, 192-206.
- Rao, Aparna: A nő a cigány kultúrában. *Magyar Lettre Internationale*, 1996 (21): 4. 72-74.o.
- Ritter Andrea (2014) A coming out krízis és kezelése – A négyalkalmas családi konzultáció, *Pszichoterápia* 23/5. 2014.
- Rust, P. (1996). Managing multiple identities: Diversity among bisexual women and men. In B. A. Firestein (Ed.), *Bisexuality: The psychology and politics of an invisible minority* (pp. 53—83). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Safaa, L., Housni, K.E. and Bédard, F. (2017) Authenticity and tourism: what Tripadvisor reviews reveal about authentic travel to Marrakech. In: Schegg, R., Stangl, B. (Eds). *Information and Communication Technologies in Tourism*. Springer, Cham. pp. 595-606.
- Sarbin-Allen, Th. R., Allen, V. L. (1987): Szerepelmélet. In: Pataki F (szerk.): *Szociálpszichológia. Szöveggyűjtemény*. Budapest, Tankönyvkiadó, I. köt. 452-473.
- Schadt Györgyné (2005): A “házi tücsöktől” a dolgozó nőig - az individualizációs folyamatok hatása a családi szerepekre. In: Palasik M, Sipos Balázs (szerk.) *Házastárs? Munkatárs? Vetélytárs?: a női szerepek változása a 20. századi Magyarországon*. Napvilág Kiadó, Budapest pp. 156-168.
- Schadt Mária, Pótó Zsuzsanna (2014): A strukturális változások hatása a nők társadalmi szerepeire és a családszerkezet átalakulására. In: Spéder Zsolt (szerk.) *A család vonzásában: Tanulmányok Pongrácz Tiborné tiszteletére*. KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, Budapest, pp. 217-244.
- Serdült, S. (2017). TO BE AND TO LET BE. The relationship between identity and inclusive excellence. *Inclusive University*. 61- 73.

- Sidanius, J., & Pratto, F. (2005). A szociális dominancia elmélet. In J. Sidanius, & F. Pratto, A társadalmi dominancia. A társadalmi hierarchia és elnyomás csoportközi elmélete (old.: 84-112.). Budapest: Osiris Kiadó.
- Simpson, G.E. – Yinger, J.H (1986): An Analyses of Prejudice and Discrimination. New York: Plenum Press.
- Sörös Iván (2016): Biztos kezdet gyerekház, A Koragyermekkorai Nevelés nemzetközi tudományos konferencia, konferencia-előadás, Hajdúböszörmény, DE GYFK 2016. május 26.
- Spéder Zsolt 2011: Ellentmondó elvárások között. Családi férfiszerepek, apaként a mai Magyarországon. In Nagy Ildikó - Pongrácz Tibomé (szerk.): Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről 2011. TÁRKI, Budapest, 207-228.
- Sullerot, Evelyn: A női munka története és szociológiája Gondolat, Budapest 1971.
- Szabó, K. (2017). Női generációk és helyzetük a hazai és uniós munkaerőpiacon= female generations and their position in the national and eu labor market.. Studia Mundi–Economica, 4(5), 60-72.
- Széll, K., & Nagy, Á. (2016). Oktatási helyzetkép: iskolai életutak, tervek és lehetőségek. In Nagy, Á. (szerk), Margón kívül – magyar ifjúságkutatás 2016 (54–97. o.). S. l.: Excenter Kutatóközpont.
- Tajfel, H. – Turner, J. C. (1979): An integrative theory of intergroup conflict. In W. G. Austin – S. Worchel [eds.]: The social psychology of intergroup relations. Brooks/Cole, Monterey, 33–47.
- Tajfel, H. (1981) Human groups and social categories: Studies in Social Psychology. Cambridge University Press: Cambridge.
- Takács J. – Szalma I. (2012) Homofóbia és az azonos nemű partnerkapcsolatok intézményesítettsége Európában. Szociológiai Szemle 22, 61–88.
- Társadalmi Konfliktusok Kutatóközpont (2013): Digitális Konfliktus Adatbázis, Cigányellenesség, ma a cigányokról alkotott kép, http://konfliktuskutato.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=367:ciganyellenesseg-ma-a-ciganyokrol-alkotott-kep-a-mai-magyarorszagon&catid=44:rasszizmus&Itemid=216 (utolsó letöltés: 2020.03.05.)
- Tóth Péter (2006): A magyarországi cigányság története a feudalizmus korában. Bölcsész konzorcium, Budapest

- Troiden, R. R. (1988): Homosexual Identity Development. *Journal of Adolescent Health Care* 9(2), 105-113.
- Vidovics Renáta (2015): Bari shej- Nagylány. In: RomaPage: <http://www.romapage.hu/article86-Bari-shej-Nagylany>. utolsó letöltés: 2021.04.29-én
- Vizeu Camargo, B., Justo, A. M. (2013): Iramuteq: Um Software Gratuito para Análise de Dados Textuais. *Temas em Psicologia*, 21(2). 513–518.
- Voltz, R. (2007): Väter zwischen Wunsch und Wirklichkeit. In: Mühling, T. – H. Rost (Hrsg.): *Väter im Blickpunkt*. Opladen: Verlag Barbara Budrich, pp. 205–224
- Wagley, Ch. – Harris, M. (1958): *Minorities in the New World*. New York: Columbia University Press
- Wagner, W. (1998). Social Representations and beyond: Brute Facts, Symbolic Coping and Domesticated Worlds. *Culture Psychology*, 4(3), 297-329.
- Walby, S. (2009): Conceptual framework for gender + equality policies in a multicultural context Insitute für die Wissenschaften vom Menschen Vienna